

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

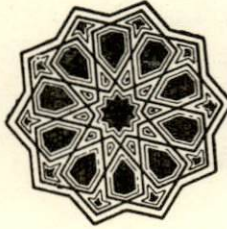
Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : 27

1967 : 17

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDEN YERİNE KALAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ .1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi..</i>	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri:</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi (Mustafa Fayda)</i>	225

SEYYİD 'AZİZ MAHMUD HUDÂYİ

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Seyyid Mahmud Efendi, xvi. asrın ikinci yarısıyla xvii. asrın başlarında yaşamış olup, tamâmiyle Ehl-i Sünnet 'akîdelerine dayanan Celvetiye tarikatının kurucusudur. Eski kaynaklarda dâimâ Üsküdâri Seyyid Mahmud Efendi diye anılan, şiirlerinde kullandığı Hudâyî takma-adının Üftâde tarafından verildiği rivâyet edilen bu şeyhin, sonraki kaynaklarda, isminin başında 'Azîz kelimesi de yer alır ki, bunun kendi adı olmayıp, sıfat teşkil ettiğini sanıyoruz.

Seyyid Mahmud Efendi, yalnız tarikatine âit fikirleri yaymakla kalmamıştır; irşâd kudreti yanında, hutbeleriyle ve Tefsîr, Hadîs dersleriyle, pek zekice ru'yâ ta'birleri ve telkînleriyle, — ileri görüşlü oluşu, fikirlerinin ne kadar isâbetli bulunduğu tecrübe edildiği için — kerâmet ve hakkındaki menkabelerle geniş bir tabakayı ardından sürükleyen şöhrete sâhiptir. En fakirinden vezirlere, pâdişahlara kadar, siyâset ve ilim adamlarını, şâirleri, mûsikî üstadlarını sînesinde toplayan Hudâyî Dergâhı, tekkesinden başka câmi'i, türbeleri, kütüphânesiyle mânevî bir hayat zenginliği taşımakta idi. Böyle bir kaynaktan kuvvet alan şeyhler, âlim ve şâirler, mûsikîşinâsalar, hatibler sâyesinde, şöhreti asırlar boyunca devam edebilmiştir.

Menkabeleri bugün bile halk arasında yaşayan , Şerî'at'ın zâhidlik yolunu tutup, tasavvuf fikirlerini bu sınırı aşmaksızın anlatan Hudâyî'nin dîni eser ve risâleleri, şiirleri, mektupları bize kadar gelebilmiştir; Arapça ve Türkçe eserler veren bu şeyhin , Arapça ve Türkçe *Tarikat-Nâme*'leriyle, Türkçe ve tasavvufî bir *Mesnevî*'si, *ilâhî*'leri dışında kalan eserleri basılmamıştır. Seyyid Mahmud Efendi, eserleriyle, mânevî nüfuz ve şöhretiyle, hakkında bir monografi yazılmağa değer bir şahsiyettir.

Bizim, Hudâyî hakkındaki bu araştırmamız, bir makâle sınırını aşmadığı için, şüphesiz, onun muhtelif cebhelerini etraflı sûrette aydınlatmaktan uzaktır; bununla berâber, ileride hazırlanacak monografi için taslak vazifesini göre-

bilin. Altı bölüme ayırmış olduğumuz bu makalemizde, (I) *Hayatı*, (II) *Hudâyi Tekkesi, Câmi' ve Kütiyhânesi*, (III) *Hudâyi Dergâhı ve Hudâyi'nin Besteli Şiirleri* (IV), *Hudâyi'nin Tarikat ve Soyunu Devâm Ettirenler*, (V) '*Azîz Mahmud Hudâyi'nin Eserleri ve Külliyyât-i Hudâyi*, (VI) *Hudâyi'nin Mânevî Nüfûzu ve Şöhreti* mes'elelerini araştırmış bulunuyoruz.

I.

H A Y A T I

Seyyid Mahmud Efendi, H. 950 (M. 1543 - 44)'de Seferihisar'da doğmuş olup, babası Fazlu'llâh Mahmud b. Mahmud'dur¹. Burada tahsil gördükten sonra ilme intisâb etmiş, Rûm (Anadolu) mevâlisinden Nâzirzâde maiyyetinde çalışmıştır. Selim II.'in Edirne'de yaptırdığı Sultan Selim Medresesi'ne Nâzirzâde müderris ta'yîn edilince, onunla birlikte Edirne'ye giden Seyyid Mahmud Efendi, 978 (1570 - 71)'de mülâzemetle nâil olmuştur. Bundan sonra da bir süre hocası ve hâmisî Nâzirzâde'den ayrılmadığını, ona Şam ve Mısır kadılıklarında da rıfâkat ettiğini, Nâ'ib olarak yanınd çalıştığını görüyoruz. Seyyid Mahmud Efendi, 981 Muharremi (1573 Mayıs - Haziran)'nda günde otuz akçe maaşla Bursa'daki Ferhâdiye Medresesi'ne, aynı zamanda Câmi'-i 'Atik Mahkemesi'ne getirilmiştir. Dindâr bir kimse aleyhinde verdiği hüküm yüzünden teessüre kapılarak, o gece ru'yâsında Cehennem ateşini, makamları Cennet olacağını umduğu hayır sâhibi ve mü'mîn bâzı kimselerin bu Cehennem kuyusunun derinliğinde yandıklarını, bunlar arasında tam bir iffet ve nezâhete sâhip Nâzirzâde'nin de bulunduğunu görmüştür. Rivâyet edildiğine göre, bu korkunç

¹ Doğum tarihi ve doğum yeri ihtilâfıdır. Harîrîzâde Kemâlu'd-Din'in *Tibyân-i Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik fi Beyân-i Selâsili't-Tarâ'ik*'ma göre H. 948 (1541 - 42)'de doğmuştur (Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm Ansiklopedisi*, *Celvetiye* mad.). Hudâyi Külliyyâtı'nın birinci basımındaki hâl-tercemesinde Koçhisar (Aksaray nâhiyelerinden) h (İst., 1287. s. 124), ikinci basımında Seferihisar (Hudâvendigâr vilâyetine bağli Sivrihisar) h olduğu kaydedilmiştir (İst., 1340. s. 4). Tâhir Bey, Bursalı İsmâ'il Hakkı'nın *Silsile-Nâme-i Celvetiye*'sinde Koçhisarlı olarak gösteriliyorsa da, Sivrihisarlı olduğu kanaatindedir (Kibâr-i Meşâiyih ve 'Ulemâ'dan Sekiz Zâtin Terâcim-i Ahvâli, İst., 1317. s. 23; Osmanlı Müellifleri, c.II. İst., 1333, s. 185). Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevâmi'* adlı eserinde Koçhisarlı (İst., Matbaa-i Âmire, 1281. s. 196), Bursalı Belig'in *Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân ve Vefiyyât-i Dânişverân-i Nâdiredân*'ında (Hudâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1302, s. 109, Eşref b. 'Ali tarafından ilâve edilen not) Seferihisarlı gösterilir. Hulvî Efendi'nin *Lemezât* (Türkçe Yz., husûsî nüsha)'ında Koçhisar'da doğduğu, babasının Bedreddin adını taşıdığı kaydediliyorsa da (Prof. Cavid Baysun, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar, Tarih Dergisi*, c. VII, nu. 11 - 12, İst., 1956, s. 2), hâl-tercemesinden bahseden kaynaklar umûmiyetle, Sivrihisarlı olduğunda birleşir.

ru'yâdan dehşete kapılarak uyanan Seyyîd Mahmud Efendi, duyduğu üzüntü yüzünden, hemen o sabah, bütün malını ve mülkünü, müderrislik ve nâ'iblik vazifesini bırakarak, ötedenberi Kaygan Câmi'i'ndeki va'zlarını dinlediği Şeyh Üftâde'ye başvurarak, onun tarikatine girmiştir².

Hudâyî, çetin riyâzet devresi sonunda, bir gece, Üftâde'nin ahbâblarından, fakat vefât etmiş bulunan bir kimseye onun halvetinden çıkarken rastlayıp selâm verdiğini görünce, böyle bir hâdisenin hayâl mi, hakikat mi olduğunu şeyhinden sormuştur; aldığı cevap, Şeyh'inin de, riyâzetinin ilk zamanlarında, çarşıda, dirilerden çok ölüleri müşâhede ettiğini bildirmesidir ve böyle bir hâdiseden bir süre sonra Üftâde tarafından, hâlifelikle Üsküdar'a gönderilmiştir³.

Seyyîd Mahmud Efendi, Üsküdar'da irşâdlarda bulunurken, buna ek olarak 1002, Camâdâ 11. (1593, Mart - Nisan) 'da Mu'îd Dede'nin vefâtı üzerine Fâtiî Câmi'i vâ'izliğine getirilmiş, bunun yanında Müzekkir, Muhaddis ve Müfessir'lik vazifelerini de görmüştür. 1007 Muharremi (1598 Eylül - Ekim'i)'nde Fâtiî vakfından günde yüz akçe ta'yin olunmak sûretiyle lutflandırıldı⁴. Üsküdar'daki tekkesinde yaptırmış olduğu mescidi câmi' hâline getirdi; bu yüzden Fâtiî Câmi'i'ndeki Cüm'a va'zlarını bırakarak kendi câmi'inde hatiblik vazifesini üzerine aldı⁵; Üsküdar İskelesi'ndeki Mihr-i Mâh Sul-

2 Harîrîzâde Kemâlu'd-Dîn'in Tîbyân'ına (Abdülbâkî Gölpinarlı, İslâm Ansiklopedisi, Celvetîye mad.), Hudâyî Külliyyâtı'na göre (İkinci Basım. İst., 1340. s. 4), Üftâde'ye intisâbı, 984 Zi'lka'desi'nin birinci Cumartesi gününe rastlar. Külliyyât'ta, bu hususta başka bir rivâyet de vardır: Bir kadın, kocasının her yıl Hacc'a gitmeğe niyetlenip vaz geçtiğini, birkaç gün ortadan yok olarak Hicaz'a gittiğinden bahisle yalan söylediğini, bu yüzden boşanmak istediğini bildirmiştir. Hudâyî, bunu, dâvâ edilen zevceden sorunca, Üftâde müntesiblerinden Mehmed Dede vâsitasıyla tayy-i mekân'a nâil olduğunu anlatır. Bunun üzerine Hudâyî, Mehmed Dede'ye intisâb etmek ister; onun tavsiyesiyle Üftâde'ye intisâb eder (S. 4. v. d.)

3 Külliyyât-i Hudâyî'deki hâl-tercemesine göre Üftâde'nin hizmetinde üç yıl kalmıştır (İkinci basım, s. 5).

4 Peçuyî'ye göre Tatar İbrâhim Efendi'nin, Na'imâ'ya göre Baba Efendi'nin ölümü üzerine Rumeli Kâdî'askeri Şun'ullâh Efendi'nin tavsiyesiyle vezîr-i a'zam Ferhad Paşa tarafından Fâtiî Câmi'i'ne vâ'iz ta'yin edilmiştir ((Târîh-i Peçuyî, c. 11., İst., 1283. s. 36; Târîh-i Na'imâ, c. 11., s. 112; Abdülbâkî Gölpinarlı, İslâm Ansiklopedisi, Celvetîye mad.).

5 Na'imâ, bu tatlı dilli ve fâzil şeyh'in, devlet büyüklerinin kalbini kazandığını, hoca efendilerin oğullarıyla dostluğu yüzünden, Sun'ullâh Efendi'nin Şeyhu'l-İslâmlığı sırasında râğbet görmediğini, fakat hocazâdelerin râğbeti arttığını, Çagalazâde ve bâzı vezirlerin Perşembe ve Cuma günleri va'zına devam ettiklerini, halkın mürâca'atları gitgide artıp Sultan Ahmed 1.'in bile onun Kutb-i zaman olduğuna inandığını, Üsküdar'daki câmi' ve tekkesinin Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından yaptırıldığını, böylece Fâtiî Câmi'i'ndeki va'zlarını terkettiğini yazıyor; "Şeyh Ebü'l-Vefâ tarzında câmi'inde hitâbet ve imâmet merâsimini kendi edâ idüb, irşâda meşgûl olub, sıyt-i kerâmeti âlem-gîr oldu. Ekser-i bilâd'a hulafâ gönderüb; tarikatı ilâ hâza'l-ân istîmrâr bulmuştur" bilgisini verir (C.I., s. 112 v.d.). Krş., aşağıdaki 10 ve 16'ncı not.

tan Câmî'i'nde Perşembe günleri Müzekkirlik vazifesini de ifâ ediyordu. 1020 (1611)'de Sultan Ahmed Câmî'i'nin inşâsı sona erince, ayda bir def'a, her ilk Pazartesi gününde olmak üzere bu câmî'de vâ'iz ve müzekkirlik vâzifesini kabûl etmişti; aynı zamanda, kendi dergâhındaki irşadlarına da devam etmekte idi⁶.

Seyyîd Mahmud Efendi, üç kerre Hacc'a gitmiştir; bunlardan ilkinin tarihi tesbit edilememiş ise de, ikincisi 1027 (1617 - 18) tarihindedir; üçüncüsüne Kânûnî Sultan Süleyman'ın torunu, Mihr-i Mâh Sultan'dan doğan kızı olan zevcesi Ayşe Sultan'la birlikte gitmiştir ki, 1029 (1619-20) tarihine rastlar. 1038 Saferi'nin ikinci Salı gecesi (1 Ekim, 1628) vefât etmiştir⁷.

Buraya kadar, Seyyîd Mahmud Efendi'nin, bir bakıma her ölümlü insanınkine benzeyen ve kupkuru çizgilerden meydana gelmiş hayat tablosunu göstermeğe çalıştık; fakat dikkat edilirse, bu seksensekiz yıllık hayat çizgisinin bile, onun, yalnız ölümünden sonra değil, hayatta iken de yaşadığı dünyasının ışıklarını aksettirdiği görülür: Vicdân murâkabe ve azaplarıyla dolu kadılık mesleğini bırakarak, Üftâde gibi şâir bir şeyhin fikirlerinin te'siriyle yolunu bulmuş, Üsküdar'daki kendi tekke ve câmî'inde, İstanbul'un Fâtih ve Sultan Ahmed gibi en büyük câmî'lerinde va'zlar, dînî öğütler, Hadîs ve Tefsîr dersleri vermekle yaşamış, insanları mânevî olgunluğa eriştiren yolların öncüsü olmuş, mürşid vazifesini görmüştü. Tekkesi civârındaki türbesinin ziyâretgâh oluşu, vefâtı dolayısıyla düşürülen aşağıdaki tarihler, bu yüzden hak ettiği sevgi ve saygıyı, kazandığı şöhreti anlatmaktadır:

6 Hudâyî'nin, buraya kadarki hâl-tercemesi esas bakımından, yaşadığı devre yetişen Nev'izâde 'Atâyî (1583 - 1634)'nin eserinden alınmıştır (Şakâyık Zeyli, İst., 1268/1853, s. 760 - 62). Hâl-tercemesi için 'Âşık Çelebi, Kınahzâde Hasan Çelebi, 'Ahdî Tezkire'lerinden faydalanılabilir (Bunların eski yazma nüshaları için bk., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, c. I., İst., 1961, nu. 1188 H. 1269; 1216 H. 1270; 1217 H. 1723; 1223 H. 1276). Kısaca hâl-tercemesi, şiirlerinden seçilen örnekler için bk., S. N. Ergun, Türk Edebiyatı Nümuneleri, İst., 1931, s. 382 - 3, 480. — Mehmed Hâlid Bayrı, Halk Şâirleri Hakkında Küçük Notlar, İst., 1937, s. 57 - 75. — Vasfi Mâhir Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara, 1955, s. 281 - 84. — Browne-Rose, *The Dervishes*, s. 87.

7 Külliyyât-i Hudâyî, ikinci basım, s. 6, 171. Hadîkatül'l-Cevâmi'de 1038, Rebî'l. (29 Ekim-27 Kasım, 1628)'de, doksaniki yaşında vefât ettiği yazılmıştır (C.11., s. 196, 197., 203). Doğumu 950 olduğuna göre, seksensekiz yaşında iken öldüğünü söyleyebiliriz: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu'nda, vefât ettiği ay ve gün hisâba katılmadığı için, ölüm tarihi 1038 karşılığı olarak 1629 gösterilmiştir (C. I., İst., 1961. s. 54; krş. c. 11., s. 468).

- 1 — قد مضى شيخ شيوخ الآفاق
 خصه الله تعالى بالجود
 سرت بالسر وعابنت غدا
 روض لطف و مقام محمود
 زينت جنة عدن و قصور
 برياض و حياض مورود
 طوق الحور نحورا بالنور
 مثل غلمان لذي دار خلود
 سأل الخاطر عن صاحبها
 هانف قال الشيخ محمود⁸
- 2 — اكل الشيوخ
 3 — واه كيم قطب عارفين كندی
 4 — آه قطب الاتقيا محمود افندی كچدی حيف
 5 — شفاعت يا نبی آه مدد
 6 — جوهر فرد اولدی قلدی لا مکان ایلین مکان
 7 — هدایي هو چکوب روحی همان عزم جنان ایتدی
 8 — قطب ایدی محمود افندی جانی تسلیم ایلدی
 9 — بش أر چیقوب دیدیلر تاریخ ارتحان
 اوله مقام محمود اول مرشدك مقای
 10 — شیخ محمود هدایي⁹

II.

HUDÂYİ TEKKESİ, CÂMÎ' VE KÛTÛPHÂNESİ

Hudâyî, Şeyh Üftâde tarafından irşâda me'mur edilerek Üsküdar'a geldiği zaman önce Küçük - Çamhca'da, halk arasında Çille-Hâne, resmî kayıtlara göre Musallâ adıyla meşhur mescid ile buna bitişik taştan iki odacık yaptırarak, burada bir müddet inzivâ hâlinde yaşamış, daha sonra yine Üsküdar'daki Rûm Mehmed Paşa Câmî'i'nin sol tarafında bir odaya nakletmiştir. Tekkesinin yerini 997 (1588 - 89)'de seçmiş bulunuyordu; inşâsı, 1003 (1594-95) yılındadır. Evvelce yaptırmış olduğu mescidi, câmî' hâline getirmiştir¹⁰.

8 Nev'izâde 'Atâyî, ayn. esr., c. II., s. 761. Sonmısra'daki "شیخ محمود" ifâdesi, 1038 tarihini gösterir. Bu tarih kıt'asının üç ve altıncı beyti Hadîkatü'l-Cevâmi'de vardır.

9 KÛllyât-ı Hudâyî, ikinci basım, s. 171. Kimler tarafından düşürüldüğünü bilmediğimiz bu on tarih'ten 7 ve 9 numara ile gösterdiklerimiz, Bursalı Tâhir'in eserinde de mevcuttur (Osmanlı Müellifleri, c. 1., İst., Matbaa-i Âmire, 1333, s. 185).

10 Hudâyî KÛllyâtı, ikinci basım, s. 5 v.d. Ayrıca bk., bu yazımın 5 ve 16'ncı notları.

Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin, bize, bu câmi' ve tekke hakkında şu bilgiyi veriyor: "Câmi'-i Şerîf'ine minberini dahî kendileri vaz' buyurmuşlardır ve minâresinde çifte müezzîn ezan okur ve her gece temcîd verilir ve mukâ-bele'si salât-i Cuma akıbindedir. Câmi'-i Şerîf'in avlusunda şadırvanı ve et-râfında fevkânî ve tahtânî mahfilleri vardır ve zâviye kapısında müteaddid çeş-meler vardır ve zâviye hucerâtı camî' etrâfındadır. Şeyh dâiresi başka olup, mus-takil meşrûta menzilleri dahî vardır ve evlâddan şeyh olmak şart değildir, mütevellî olur; şeyh olanlar kendi fukarâsından olup vakfına nezâreti var-dır. Nukûd-i mevkûfesi çoktur. Müstakil kâtibleri ve câbileri vardır. Derviş-leri dahî dâimâ umûr-i vakfta müstahdemdirler ve Şeyh Hazretleri'nin der-vişlerinden Vezir Halil Paşa'nın tekye-i mezbûr kurbında Kapucu Tekyesi denmekle ma'rûf müstakil bir zâviyesi vardır ki, bu dahî asıl tekyeye muttasıl ve mülhaktır ve birkaç hucerâtı müstemildir ve Paşa-yı mezbûrun müstakil türbesi olup ve türbenin tahtında sebîlî ve ittisâlinde bir türbe dahî vardır ki, vezîr-i mezkûrun oğlu Mahmud Bey medfûndur¹¹."

Muallim Nâcî de, 1308 (1890 - 91)'de basılan eserinde, Hudâyî türbesinin ziyâretgâh olduğundan bahsediyor¹². 1893'de bu türbenin yine ziyâretgâh ola-rak meşhur ve tekkesinin ma'mur hâlde bulunduğunu Şemseddin Sâmî'nin kaydinden öğreniyoruz.¹³ Ramazan münâsebetiyle bu türbeyi ziyârete giden Hocazâde Ahmed Hilmî, bu büyük Şeyh'in türbesinin ayak-ucunda durup rûhuna *Kur'ân* okumak istemişse de, Abdül-Hamîd tarafından ta'mir etti-rilmekte olduğundan içeriye girememiştir; "Câmi'-i Şerîf'e dâhil oldum. Sa-lât-i Cum'a'yı edâdan sonra, dervişan zikre başladılar. Biraz ârâmdan sonra türbe-i şerîfe'yi hâricen ziyâretle, okuduğum *Suver-i Kur'ânîye*'yi rûh-i pâk-i Hudâyî'ye hediye eyledim" diyor. Türbenin mi'marlık san'atı bakımından pek zarif olduğunu yazan müellif, türbe kapısının yukarısına nakşedilmiş olan,

Bu meşhed mecma'-î ervâh-i ecsâd-î Hudâyî'dir,
Edeblê gir azîzim türbe-î hâk-î Hudâyî'dir.

Dilâ tahsîl edem dersin eğer zevk-î ilâhî'den,
Nasîb (inî) alur elbet giren bâb-î Hudâyî'den¹⁴.

11 Hadîkatü'l-Cevâmi' c. 11., s. 196.

12 Esâmî, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1308., s. 285.

13 Kâmûsu'l-A'lâm, c. IV., İst., Mihran Matbaası, 1311, s. 315. 'Azîz Mahmud Hu-dâyî maddesi.

14 Ziyâret-i Evliyâ, İst., 1325, s. 56. v. d. Hudâyî'nin hayatı, tarîkati ve eserleri hak-kında verilen bilgi, daha önce bu hususta yazılmış olanlara yeni birşey pek ilâve etmemekte-

beyitlerini ve Sema'hâne kapısı üzerindeki şu tarih kıt'asını da eserine almıştır:

Şeh-î Gâzî velâyet 'Abdü'l-Mecîd Hân'a
Zahîr olmuş futûh-î mülket içrê nusret-î Aktâb
Resânetlê Azîz Mahmûd Efenî dergehî inşâ
Edincê kıldı feyz-î rûhâniyyet-i Aktâb
Duâ-yî şevketiyle zîver-îkî *cevherîn târîh*
Sezâdır olsa bâb-î hânekâhdâ zînet-î Aktâb

شه دین کیم هدایی خانقاہن ایلدی بنیاد
معین اولسون امورنده خدایا ہمت اقطاب

Bu tarih kıt'asının üçüncü beytinde işâret edildiği üzere, son beytin her iki mısra'ı aynı tarihi ifâde etmektedir; hisâb edilince, 1272 (1855 - 56) yılını gösterdiği, tekkenin 'Abdü'l-Mecîd devrinde t'amir edildiği anlaşılır.

Hudâyî Dergâhı'nın vaktiyle Sultan Ahmed I. tarafından yaptırıldığını kaydeden Bursalı Tâhir Bey¹⁶, oranın devamlı ziyaretçilerinden idi; Vahyî Bey'in ifâdesine göre, kendi zamânına rastlayan post-nişinlerini, mesleklerine bağlılıkları ve âdâba son derece riâyet etmeleri v. b. seciyye ve meziyyetleri sebebiyle çok takdir ediyordu. Tâhir Bey bu dergâh için bir kütübhânenin teşkilini — ayrılmaz bir parçası olarak — lüzumlu görmüş, böyle bir fikir o zamanki Şeyh Efenî tarafından da uygun karşılandığından, kütübhânenin tanzîmi için bir amele gibi iki aya yakın çalışmış, gerek kendisinin hediye etmiş olduğu, gerek hayır sâhiplerinin ve müelliflerin hediyelerine vâsita olduğu kitapların sayısı ehemmiyetli yekûn tutmuştur¹⁷. İşte, Hudâyî Âsitânesi, câmi'i ile, tekkesiyle, türbeleri ve kütübhânesiyle mânevî bir hayat zenginliği taşıyordu. Bu gün, "Üsküdar'ın bir de rûhânî bir tepesi vardır: Azîz Mahmud Hudâyî Tepesi."; "Bize intisâb edenler, bizi sevenler, bizi bilerek türbemizin önünde geçenler denizlerde boğulmasınlar, ihtiyarlukta fakirlik görmesinler,

dir. Bu iki kitâbe oldukça yanlış tesbit edilmiştir. Aynı kitâbeler Bursalı Tâhir'in Osmanlı Müellifleri'nde (C. 1., s. 186) bulunduğu gibi, bunlara, Dergâh-ı Şerîf kapısı üzerindeki,

Eğer vâsıl olam dersin dilâ sen sırr-ı maksûda
Gel_âdâb ile yüz-sür âsitân-î Şeyh Mahmûd'a

kitâbesi de ilâve edilmiştir.

15 Ziyâret-i Evliyâ, s. 58. Bu metinde, birinci ve dördüncü mısra'ların, arüz kâhbi bakımından diğerlerini tutmadığı görülüyor.

16 Kibâr-i Mesâyih ve 'Ulemâ'dan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli, İst., 1316, s. 24 v. d. Krş., Yukardaki 5 ve 10'uncu not.

17 Vahyî, Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeğe Çalışanlardan Bursalı Tâhir Bey, İst., Matbaa-i Orhâniye, 1335, s. 101.

İmânlarını kurtarmadan ölmesinler diye kendisine ve kendisindeki ilâhî varlığa gönül verenlere böyle duâ ettiği bilindiği için, onun Aziz Mahmud Hudâyî Tepesi'ndeki âhret bahçesi türbesini böyle derin bir gönül bağlığıyla ziyaret edenler çok olmuştur.¹⁸

III.

HUDÂYÎ DERGÂHI'NDA MÛSİKÎ

VE

HUDÂYÎ'NİN BESTELİ ŞİİRLERİ

Halvetîye tarîkatiyle Celvetîye arasındaki farkları tahkikten sonra ikincisini tercih eden Hudâyî¹⁹, Sünbül Sinan ve Ankaralı İsmâ'il Efendi gibi dîni rakkatların mânevî faydalarına inananlardandır. O, mûsikî ile yakından alakalı idi; bestelediği şiirleri bize kadar gelmiş bulunuyor. Kurduğu tarîkatta mûsikîye büyük bir ehemmiyet vermişti; aslında da, Celvetî âyini, "huşû' ve huzû'a dâvet eden hazin bir mûsikî ile yapılmakta idi."; Hâfız Kumral, Şa'ban Dede gibi tanınmış bestecilerin Hudâyî dergâhında Zâkir-başlık ettiklerini biliyoruz. Es'ad Efendi'nin *Atrabu'l-Âşâr*'ında, "Vâdî-i mûsikî'de ferîd ve tedkîk-tenâsüb-i negamda ekser-i esâtizden ilmi mezîd idi" diyerek öğdüğü ve asıl adı Mehmed olan Hâfız Kumral, Hudâyî'nin terbiyesiyle yetişmiş, onun tekkesinde Zâkir-başlık etmiş, üstâdının birçok şiirlerini bestelemiştir. Hudâyî'nin Halife'lerinden olan Şa'ban Dede, aynı dergâhın Zâkir-başlıklarındandı; bilhassa, Hudâyî'nin şiirlerini besteliyordu²⁰.

Hudâyî'nin, bestelenmiş pek çok şiirleri vardır; hattâ, bunlardan bâzıları muhtelif kimseler tarafından bestelendiği için, aynı şiirin birkaç bestesi mevcuttur:

1- Tevhîd ile olur her derde dermân
Hakk'a Tevhîd ile ermiş erenler

18 Nihad Sâmî Banarlı, İstanbul Fethini Gören Üsküdar, İstanbul Enstitüsü Mecmuası, IV., İst., Bahâ Matbaası, 1958, s. 25: "Aziz Mahmud Hudâyî Tepesi". Müellif, Yahya Kemal'in, Üsküdar hakkındaki şiirlerini tahlil ederken, bu semti dış görünüşüyle tasvirle kalmayıp, fakir halkı ve mânevî hayatıyla de canlandırdığı örnekler vererek anlatmış, bu münebetle Hudâyî'nin kısaca hâl-tercemesinden ve mânevî nüfuzundan, onun adıyla hâlâ anılmakta olan Aziz Mahmud Hudâyî Tepesi'nden bahsetmiştir.

19 Daha çok bilgi edinmek için bk., Okçuzâde Mehmed Şâhî, Ahsenü'l-Hadîs, İst., İkdam Matbaası, 1313, s. 11.

20 Sa'deddin Nüzhet Ergun, Türk Mûsikîsi Antolojisi-Dîni Eserler, c. 1., İst., Rizâ Koşkun Matbaası, 1942, s. 11, 30 v. d.

Tevhîd ile olur her müşkil âsân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler²¹

2- Kuldân sana lâyık n'ola
'Âşık Sen'i kande bula
Meğer Sen'den ihsân ola
Yâ Rabbenâ, Yâ Rabbenâ
Sen'den kerem, Sen'den 'atâ²²

3- Olmayıcak Sen'den 'Atâ
Kul n'eylesin Yâ Rabbenâ
Dâ'im işi sehv-ü hatâ
Kul n'eylesin Yâ Rabbenâ²³

4- Ey Resûl-î Mustafâ vü Müctebâ
V'ey Habîb-î Murtazâ vü muktedâ²⁴

5- Bize bizden olan yakîn-ü karîb
Koma firkat ilinde bizi garîb
Kereminden visâlin_eyle nasîb
Meded_et yâ Enîs-i küll-i garîb²⁵

6- Bizî insân eden Sen'sin
Şükür Yâ Rabbi, Yâ Rabbi
Kemâl ihsân eden Sen'sin
Şükür Yâ Rabbi, Yâ Rabbi²⁶

7- İslâh idi ver hâli
Esirge inâyet et

21 Külliyyât-i Hudâyî, ikinci basım, s. 51; şâirimizin söylediği ilk ilâhî'nin bu olduğu, bunun için ilâhiyât kısmının başına alındığı, 'Uşşâk-ı 'Acem makâmında bestelendiği kaydedilmiştir.

22 Hudâyî Külliyyâtı, aynı basım, s. 51; Hicâz, Şeyh Kemâleddîn Efendi tarafından Dügâh, Nevâ olmak üzere üç bestesi bulunduğu kaydedilmiştir. S. Nüzhet Ergun, Püskülcü Nûrî Efendi tarafından Bayâtî 'Arabân makâmında da beslendiğini yazmıştır (Ayn. esr., c. 1., s. 65, c. 11., İst., aynı matbaa, 1943, s. 573).

23 Hudâyî Külliyyâtı, ayn. basım, s. 52. Sabâ, Hüzzâm İlâhî; S. N. Ergun, Besteni-gâr makâmında (Ayn. esr., c. 11., s. 531).

24 Hudâyî Külliyyâtı, s. 52, Segâh makâmında bestelidir.

25 Hudâyî Külliyyâtı, s. 53, Hüseyinî makâmında.

26 Hudâyî Külliyyâtı, s. 54, Evic makâmında.

Āsān idi ver yolu
Esirge ināyet et²⁷

8- Alā ey gevher-ī kân-ī risālet
Sanā bin bin salāt ilē Tahiyet²⁸

9- جاهدوا في الله يا اهل الصلاح
ان عمر المرء يمضي كما الرياح²⁹

10- Tevfik eyle bizi vuslat yoluna
Efendim meded, hey Sultân'ım meded
Kereminden irgör Vahdet ili'ne
Efendim meded, hey Sultân'ım meded³⁰.

11- Cümle hicâblardan geçir
Rabb'im meded, Mevlâ'm meded
Vuslat şarâbından içir
Rabb'im meded, Mevlâ'm meded³¹

12- Nîce bir hasret odînâ yânalım
Yâ Resûlu'llâh şafâ'at kıl, meded
Kevser-î Vahdet'den içib kânalım
Yâ Habîbu'llâh şafâ'at kıl meded³²

13- Firkat cehennemden eşed
Mevlâ meded, Mevlâ meded
Nefs olmasın ortada sed
Allâh meded, Mevlâ meded³³

27 Ayn. esr., s. 55, 22 Receb, 994 (9 Temmuz, 1586)'de yazıldığı –belki bestelendiği– kaydedilmiştir; Mâhur, 'Uşşâk makâmında.

28 Hudâyî Külliyyâtı, s. 57. Dügâh, Yürük, Turak makâmlarında. S. N. Ergun, ayn. esr, c. 1., s. 60, Sütçüzâde 'İsâ tarafından Dügâh makâmında. Ayrıca bk., aşağıdaki 162'nci not.

29 Hudâyî Külliyyâtı, s. 58, Acem makâmında; S. Nüzhet Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 66, Pençgâh makâmında bestelene bu Türkçe-Arapça mülemma' ilâhî'nin, bir başka mecmuada, Zâkirî tarafından bestelendiği kaydine rastlandığını yazmıştır.

30 Hudâyî Külliyyâtı, s. 59; 'Uşşâk makâmında; her hâlde yazıldığı tarih olarak, 26 Ramazan, 998 (29 Temmuz, 1590) tarihi not olarak verilmiştir.

31 Hudâyî Külliyyâtı, s. 60, bestesi: Râst.

32 Ayn. esr., s. 61, Hüseyinî makâmında.

33 Ayn. esr., s. 61, Bestenigâr. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 561, Hacı Fâik Bey, Bestenigâr İlâhî, Düyek.

- 14- Bir 'aşk-ı pāk ihsân ide
Ol Kâdir-ü Hayy-ü vadūd
Hubb-î sivâ dilden gide
Cânım idē Hakk'î şuhūd³⁴
- 15- Be hey bülbül nedir feryād
Var eylē Hak'dan istimdād
Hudâ'yî yâd et_olmâ yâd
Kul_ol kim ölasın âzād³⁵
- 16- Cenâb-î pâkinē lâyık 'amel yok
Yinē âhir kerem Mevlâ Sen'indir
Nesî var külun_eksiklikten_artuk
Yine luft-ü kerem Mevlâ Sen'indir³⁶
- 17- Hudâ'yâ cümle-î 'âlem
Sanâ 'âşık , Sen'î özler
Melek, ins-ü benî âdem
Sanâ 'âşık, Sen'î özler³⁷
- 18- Zevk-ı dünyāya mahabbet nice bir
Lezzt-î fāniye raġbet nice bir
Nice bir 'âdet-ü bid'at nice bir
Nefs-i şirrire itâ'at nice bir
Māye-î 'ömri izâ'at nice bir³⁸
- 19- Seherdē açılan güller nedendir
Öten şürîde bülbüller nedendir
Benefşelerle sünbüller nedendir
Ağızdâ söylenen diller nedendir³⁹

34 Hudâyi Külliyyâtı, s. 62, Evic. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 261, Akbaba İmamı Mehmed, Evic.

35 Hudâyi Külliyyâtı, s. 64, Râst. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 103. Nâ'î, Râhatü'r-Ervâh ilâhî.

36 Hudâyi Külliyyâtı, s. 65, Zekâ'i Dede, Hicâz. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 591, Zekâ'i Dede, Hicâz İlâhî, Düyek.

37 Hudâyi Külliyyâtı, s. 67. Hüseyinî makâmında. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 352, Bayatî İlâhî, Çalâkzâde Şeyh Mustafa.

38 Hudâyi Külliyyâtı, s. 68, bestesi: Segâh.

39 Hudâyi Külliyyâtı, s. 69, Hüseyinî makâmında.

- 20- Çünkü murâdımız Sen'sin
Gayrin sevdâsını kaldır
Pâk eyle gönül hânesin
Kendi aşkın ile doldur⁴⁰
- 21- Kesret emvâcına adanır sanma
Vahdet deryâsına girip gelenler
Bir dahî fâniye nazar eylemez
Hakk'ın dîdârını görüb gelenler⁴¹
- 22- Nefse üyub râh-i Hak'dan taşra çıkmak yol mudur
Kibr-ü 'ucb ilē adın dervîş takmak yol mudur
Matlabın a'lâ iken ednâya akmak yol mudur
Yâr-i Bâkî vār iken agyâra bakmak yol mudur⁴²
- 23- Hakk'â şükür gittî Safer, geldî Rebi'-î mu'teber
Dünyâyı teşrîf eyledi bû âyda Hayrü'l-Beşer⁴³
- 24- Lutf eyleyüb bir giz nazar
Eylerse ger Sultân'ımız
Kürsî değil, 'Arş'dan dahî
'Âlî olâ unvânımız⁴⁴
- 25- Allâhumme Yâ Hâdî
Âsân eyle yolumuz
Sehl-î 'Ubürü'l-vâdî
Tiz geçir, tut elimiz⁴⁵

40 Hudâyî Külliyyâtı, s. 70, 'Uşşâk bestesinde.

41 Ayn. esr., s. 71, Ferahnâk.

42 Ayn. esr., s. 73. Hacı Fâik Bey tarafından, 'Uşşâk makâmında. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 223, Dervîş 'Alî Şîrugânî, Mâhur makâmında; c. 11., s. 568, Hacı Fâik Bey tarafından, 'Uşşâk İlâhî, Evsat. Prof. Yusuf Ziya Binatlı, Sivrihisarlı Büyük Mutasavvıf, Şâir, Bestekâr Aziz Mahmud Hudâyî, Emre, mec., nu. 1., 15 Mayıs, 1964, s. 7 - 10; bu yazıda, şâirimizin kısaca hâl-tercemesi, bu ve aşağıda 85'inci notta gösterdiğimiz besteli iki ilâhîsi neşredilmiştir.

43 Hudâyî Külliyyâtı, s. 76, Rast.

44 Ayn. esr., s. 78. Hüseyinî iki beste, 18 Zi'lkr'de, 993 (12 Kasım, 1585), 5 Şevval, 1001 (1 Temmuz, 1593), ayrıca bk., aşağıdaki 137'nci not.

45 Ayn. esr., s. 80; Râst. Bu ilâhî münâsebetiyle, "Birgün 'Azîz Hazretleri fukarasiyle Üsküdar'a geçerken bir azîm fırtına olmuş, ol mahalde bu ilâhî'yi saâdetle buyurmunlar"dır notu verilmiştir. Ayrıca bk., aşağıdaki not - 132.

- 26- Tecellî-î Cemâl ister
Gönül eğlenmez_eğlenmez
Tesellî-î visâl ister
Gönül eğlenmez_eğlenmez⁴⁶
- 27- Hak'dan_ölgē nesne yokdur, gayriden ümmîdi kes
Aç gözün merdâne bak, Allâh bes, bâkî heves⁴⁷
- 28- 'Aşkın maksûdu ol mahbûb-i bî-hemtâ imiş
Himmatî gâyet bülend-ü matlabî bâlâ imiş⁴⁸
- 29- İrişdi gufrânın demi
Ey mâh-i gufrân elvedâ'
Ağlatmasın mî âdemi
Ey mâh-i gufrân, elvedâ'
Elden çıkardık mâhımız
Eflâke çıksın âhımız
Rahmeylesin Allâh'ımız
Ey mâh-i gufrân, elvedâ'
Her şeb terâvîh tâ'ati
Dînē verirdi zîneti
Müşkil değil mî firkati
Ey mâh-i gufrân, elvedâ'
Ol ey Hudâyî subbh-u şâm
Zikr-î Hudâ'dâ ber-devâm
Gittî meded şehr-î siyâm
Ey mâh-i gufrân, elvedâ'⁴⁹
- 30- Ey Pâdişâh-î bî-vezîr
İhsân cenâbından Sen'in
Ey bî-şebîh-ü bî-nazîr
İhsân cenâbından Sen'in⁵⁰

46 Ayn. esr., s. 81, Segâh makâmında. S. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 280, Kazzaz Hasan tarafından Muhayyer Büselik makâmında.

47 Külliyyat-ı Hudâyî, s. 82, Hüseyinî makâmında.

48 Ayn. esr., s. 83, Muhayyer makâmında, Şeyh Sa'îd Efendi tarafından. S. N. Ergun, c. I., s. 261, Akbaba İmâmı Mehmed, Evic İlâhî; ayn. esr., c. 11., s. 546, 'Acem Büselik, Bursah Duhânî Şerif.

49 Hudâyî Külliyyatı, s. 83; bu İlâhî'nin her dörtlüğü ayrı ayrı makâmlarda, ilki Dügâh, ikincisi Hüseyinî, üçüncüsü Müste'âr, son dörtlüğü ise Ferahnâk makâmında bestelenmiştir.

50 Ayn. esr., s. 87, Nevâ makâmında. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 598, Zekâ'î Dede, Nevâ İlâhî, Düyek.

- 31- N'eyleyeyim dünyâyı
Bana Allâh'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allâh'ım gerek⁵¹
- 32- Ezelden 'aşk ilē biz yāna-geldik
Hakikat Şem'inē pervâne geldik
Tenezzül eyleyip Vahdet ili'nden
Bu kesret 'âlem'in seyrâna geldik⁵²
- 33- Sen'sin evel, Sen'sin âhir
Varlık Sen'in, buyruk Sen'in
Sen'sin bâtın, Sen'sin zâhir
Varlık Sen'in, buyruk Sen'in⁵³
- 34- İre mî 'âşık Cemâl'in nûruna
Rahmetin gufrânın_âyıdır Sen'in
Vâra mî sâdık visâlin tavrına
Luft ilē ihsânın_âyıdır Sen'in⁵⁴
- 35- Buyruk Sen'in, fermân Sen'in
Derd ehlinē dermân Sen'in
Müzniblerē gufrân Sen'in
Yâ Rabbenâ, Yâ Rabbenâ
Lutf-ü kerem, ihsân Sen'in⁵⁵
- 36- 'Aşk-ı ma'şûkû idelden ihtiyâr
'Aşk ilē hoş zindedir şeydâ gönül
Yerde göktē eylemez oldū karâr
Bir kapüyâ bendedir şeydâ gönül⁵⁶
- 37- Gayriyi gönülden sür
Lutf et meded_Allâh'ım

51 Hudâyî Külliyyâtı, s. 88. 'Uşşâk, Bayâtı, 'Acem 'Aşırân.

52 Ayn. esr., s. 89, Dügâh.

53 Ayn. esr., s. 89. Segâh.

54 Ayn. esr., s. 91, 'Uşşâk.

55 Ayn. esr., s. 93, Şehnâz, Dellalzâde. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 544, Şehnâz ilâhî, Düyek, Dellalzâde Hacı İsmâ'il.

56 Hudâyî Külliyyâtı, s. 93, Hicâz, 3 Şa'ban, 994 (20 Temmuz, 1586). S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 353. Çâlâkzâde Şeyh Mustafa tarafından Çârgâh makâmında bestelenmiştir.

- Maksûduma Sen irgör
Lutf et meded Allâh'im⁵⁷
- 38- Eyâ reh-numâ-yî gürüh-î kirâm
'Aleyke's-salâtü, 'aleyke's-selâm⁵⁸
- 39- Gelin şükr eyleyelim
Derdlere dermân gelsin
Hakk'ı zikreyleyelim
Canlara cânan gelsin⁵⁹
- 40- İsteyen yârin
Hâk eder varım
Bulsa dildârin,
Saklar esrârın⁶⁰
- 41- Ey bu gönlüm şehrinî bin lutf ilē ābād eden
Onsekizbin 'âlemî bir emr ilē icād eden⁶¹
- 42- Hvâb-i gafletten uyar üyânayın
Mâsivâdan cümleten üsânayın
Firkat ilē nîce bir divâneyin
Şerbet-î vashn içir uslânayın⁶²
- 43- Tahkîk eder tasdikini
İmâna ermek isteyen
Bülur hayât iklimini
İrfâna ermek isteyen⁶³
- 44- Nûr ilē doldu yinē kevn-ü mekân
Geldi luft ile mübârek Ramazân

57 Hudâyî Külliyyâtı, s. 96, Râst.

58 Ayn. eser., s. 100, 'Uşşâk.

59 Ayn. esr., s. 105, Evic.

60 Ayn. eser., s. 106, Sûz-i Dil, Segâh, 'Uşşâk, Muhayyer makâmlarında dört bestesi vardır. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 63, Hâfız Kumral tarafından, 'Acem İlâhî. Ayrıca bk., aşağıdaki not-163.

61 Hudâyî Külliyyâtı, s. 107, Râst, Hüzzâm.

62 Ayn. eser., s. 110, Hüseyinî.

63 Ayn. eser., s. 112. Nevâ makâmında, şâirimizin kendisi tarafından bestelenmiştir; «Kurban Bayramı namazını müteâkib icrâ edilen usûldan sonra okunmak" âdetidir. S.N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 62, Nevâ ilâhî, Sürfiyân, beste kendisinin.

- Zin olub açıldı ebvâb-î cinân
Geldi hoş luft ile şehr-î Ramazân⁶⁴
- 45- 'Âşıklar, sâdıklar işitmiş olun
Hak'dan geldim yine Hakk'a giderin
Mevlâ'sından gayri kimi var kulun
Dost'dan geldim yine Dost'a giderim⁶⁵
- 46- Sevdâ-yi sivâdan geç
Gel Hû diyelim Yâ Hû
Bir meşreb-i sâfî iç
Gel Hû diyelim Yâ Hû⁶⁶
- 47- 'Arz-i dîdâr eyledikçē Şâhid-î gülzâr-i Hû
Şevk ilē bülbüller_eyler nagme-î ezkâr-i Hû⁶⁷
- 48- İçib câm-î mahabbetten digil Yâ Hû, veyâ min Hû
Safâ sür bezm-i vahdettē digil Yâ Hû, veyâ min Hû⁶⁸
- 49- Gelin diyelim şevk ile
Lâ İlâhe İllâl-Allâh
'Aşk ile sıdk-u zevk ile
Lâ ilâhe İllâ-Allâh⁶⁹
- 50- Mevlâm Sen'in 'âşıkların
Devrân ederler Hû ile
Yölündakî sâdıkların
Cevlân ederler Hû ile⁷⁰
- 51- Sadr-i cemi' mürselîn
Sen'sin Yâ Resûla'llâh

64 Hudâyî Külliyyâtı, s. 113, 'Acem 'Aşîrân.

65 Ayn. esr., s. 114, 'Uşşâk. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 694, Zekâ'izâde Ahmed İrsoy, Nikriz İlâhî, Muhammes.

66 Hudâyî Külliyyâtı, s. 116, Mâhur. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 221, Derviş 'Alî Şîrugânî (Dede), Mâhur; s. 264, Akbaba İmamı Mehmed tarafından Mâhur makâmında.

67 Hudâyî Külliyyâtı, s. 117, Nevâ. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 1., s. 262, Akbaba İmamı Mehmed tarafından Hüseyinî makâmında.

68 Hudâyî Külliyyâtı, s. 117, Hüseyinî.

69 Hudâyî Külliyyâtı, s. 117, 'Uşşâk, Sûz-i Dil. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 612, Hoca Zekâ'i Dede, 'Uşşâk İlâhî, Düyek.

70 Hudâyî Külliyyâtı, s. 119, Evic, 'Irâk; İzzet Efendi tarafından Hicâz. S. N. Ergun, ayn. esr., c. 11., s. 544, Kâdiasker İzzet Efendi tarafından, Hicâz ilâhî, Düyek.

Bedr-i eflâk-i yakîn
Sen'sin Yâ Habîba'llâh⁷¹

52- Yeter oldun fenâ bâğında nâlân
Yürü bülbül yürü dost illerine
İdüb tâvûs-i kudsilerle seyrân
Yürü bülbül yürü dost illerine⁷²

53- Kudûmun rahmet-i zevk-ü safâdır Yâ Resula'llâh
Zuhûrun derd-i 'uşşâkâ devâdır Yâ Resûla'llâh⁷³

54- Ağlamak göründü gönül
Ağlayalım senin ile
Anlamak göründü gönül
Anlayalım senin ile⁷⁴

55- Buyruğun tut Rahmân'ın
Tevhîd'e gel, Tevhîd'e
Tâzelensin İmânın
Tevhîd'e gel Tevhîd'e⁷⁵

56- Münâdiler nidâ eyler
Gel Allâh'a gel Allâh'a
İşiden can fedâ eyler
Gel Allâh'a gel Allâh'a⁷⁶

57- Diller 'aceb hayrân olur
Esrâr-i Zikru'llâh ile
Yollar beğim âsân olur
Âsâr-i Zikru'llâh ile⁷⁷

71 Hudâyî Külliyyâtı, s. 120, Evic, Mâhur; Hacı 'Ârif Bey tarafından Segâh. S. N. Ergun, ayn. esr., c. II. s. 560, Hacı 'Ârif Bey, Segâh Tevşih.

72 Hudâyî Külliyyâtı, s. 122, Müste'âr. S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 288, Muhammedîye'ci Mustafa, Muhayyer ilâhî.

73 Hudâyî Külliyyâtı, s. 122, "Çârgâh ve Hicâz, Durak, Ağır Hû, 25 Rebi'ü'l-Evvel, 966 (6 Ocak, 1559). S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 63, Hâfız Kumral, 'Acem Tevşih, Evsat; s. 60, Çârgâh Tevşih, şâirimizin kendi bestesi.

74 Hudâyî Külliyyâtı, s. 123, 'Acem.

75 Ayn. esr., s. 124, Hicâz, Evic.

76 Ayn. esr., s. 125, Bayâtî, Hüseyinî.

77 Ayn. esr., s. 129, Segâh ağır Hû.

- 58- Efendi'm gözüm Allâh'ım
Meded eyle, meded eyle
Rahmeti çok pâdişâh'ım
Meded eyle, meded eyle⁷⁸
- 59- Ey derdlilerin derdine dermân eden Allâh
Müznib kulunâ rahmet-ü gufrân eden Allâh⁷⁹
- 60- Açıldı çün Bezm-î Elest
Devr eyledî peymânesi
Ândan içenler oldu mest
Âyılmadı mestânesi⁸⁰
- 61- Musahhar emrinê hep cümle eşyâ
Sen'indir kul, Sen'indir hükm Efendi
Elin altındadır dünyâ vü 'ukbâ
Sen'indir kul, Sen'indir hükm Efendi⁸¹
- 62- İstemez 'akil fâni dünyâyı
Sen'sin_ey Mevlâ matlab-î a'lâ
N'eylesin 'aşık gayri sevdâyı
Sen'sin_ey Mevlâ matlab-î a'lâ⁸²
- 63- Kulların od'a yakma , kerem eyle Yâ Mevlâ
Eksiklerine bakma, kerem eyle yâ Mevlâ⁸³
- 64- Bir pâdişâha kul ol kim
Mülkü zâil olmaz ola
Bir gülşene bülbül ol kim
Hiç sararıb solmaz ola⁸⁴

78 Ayn. esr., s. 133, Segâh, ağır Hû.

79 Ayn. esr., s. 135, Dellalzâde, Sûz-i Dil; Hacı Fâik Bey, Hüzzâm. S. N. Ergun., ayn. esr., c. II., s. 564, Hacı Fâik Bey, Hüzzâm ilâh i, Düyek.

80 Hudâyî Külliyyâtı, s. 137, Nevâ, şâirimizin kendi bestesi; başka bir Nevâ ve 'Acem besteleri de vardır; Ramazan bayramı namazından sonra icrâ kılınan usûlü müteâkib okunması âdet hâlini almıştır. S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 61, Hudâyî'nin bestesi, Nevâ ilâhî, Sûfîyân.

81 Hudâyî Külliyyâtı, s. 139, Segâh, Hicâz. S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 257, Derviş 'Alî Şîrugânî tarafından, 'Uzzal İlâhî, Evsat.

82 Hudâyî Külliyyâtı, s. 140, Hüzzâm.

83 Ayn. esr., s. 143, Bayâtî.

84 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 64, Hâfiz Kumral, Mâhur İlâhî. Hudâyî Külliyyâtı'nda varsa da, besteli olduğu kaydedilmemiştir (S. 119).

- 65- Ey nefis yeter sehv-ü zelev
İnsâfa gel, insâfa gel
Terkeyleyüb tül-î emel
İnsâfa gel, insâfa gel⁸⁵
- 66- Can terkini urmadan
Cānan eline girmez
Zünnârını kırmadan
İmân eline girmez⁸⁶
- 67- Hakk'ı koyub bâtula meyl-ü mahabbet neden
Tâbi'-i şeytân olub fitne vü şirret neden⁸⁷
- 68- İki Cihân Sultânı'nın
Doğdūğu ay geldî yine
İlm-ü ma'ârif kânının
Doğdūğu ay geldî yine⁸⁸
- 69- Ey nefis-i şüm insâf idüb dimedin mi Yâ Hû
Kalbin günehten pâk idüb dimedin mi Yâ Hû⁸⁹
- 70- Tinet-î âdemde-konmâsâ eğer sevdâ-yi 'aşk
Cennetî bir dāneyē satmazdı ol dānâ-yi 'aşk⁹⁰
- 71- Vuslat gibi ni'met mi olur Yâ Rab nice şükredelim
Hizmet gibi devlet mi olur Yâ Rab nice şükredelim⁹¹

85 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 243, Derviş 'Alî Şirugâni (Dede), Rehâvî İlâhî. Hudâyi Külliyyâtı, s. 94, bestelendiği kaydedilmemiştir. S. N. Ergun'dan naklen, Yusuf Ziya Binath'ın makâlesine de alınmıştır (Emre meç., nu. 1, 15 Mayıs, 1964: Sivrihisarlı Büyük Mutasavvıf, Şâir, Bestekâr 'Azîz Mahmud Hudâyi).

86 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 248, Derviş 'Alî Şirugâni (Dede), Sabâ İlâhî. Hudâyi Külliyyâtı'nda vardır (S. 78); besteli olduğu kaydedilmemiştir.

87 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 264, Akbaba İmamı, Mâhur. Hudâyi Külliyyâtı, s. 110, besteli olduğu kaydedilmemiştir.

88 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 267, Akbaba İmamı Mehmed, Râst. Hudâyi Külliyyâtı, s. 118, bestelendiği not edilmemiştir.

89 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 61, Hüseyinî ilâhî, beste kendisinin ; c. I., s. 379, Urfah Şeyhoğlu tarafından Hüseyinî makâmında. S. N. Ergun'un da işaret ettiği gibi, bu şiir Hudâyi Dîvan'larında yoktur.

90 S. N. Ergun, ayn. esr., c. II., s. 552, Bursalı Duhânî Şerif, 'Uzzal Durak. Hudâyi Külliyyâtı, s. 86, bestelenmiş olduğu kaydedilmemiştir.

91 S. N. Ergun, Ayn. esr., c. II., s. 577, Zîver Efendi, Râst İlâhî, Düyek. Hudâyi Külliyyâtı, s. 100, bestelenmiş olduğundan bahsedilmemiştir.

- 72- Benim maksüdüm 'âlemdē değildir lâkin illâ Hû
Benim bû derdimē dermân değildir lâkin illâ Hû⁹⁷
- 73- Sakın dünyâya aldanma
Aç gözün gafletten uyan
Bunda kimse kalır sanma
Aç gözün gafletten uyan⁹³
- 74- Gider şekk-ü inkârı
Tevhîd'e gel, Tevhîd'e
Muhkem eyle ikrârı
*Tevhîd'e gel, Tevhîd'e*⁹⁴
- 75- Kemâl-î lutfun_ey Rahâmn
Bilir mî kadrinî insân
Yinē Sen'den olur ihsân
Sanâ çok şükr-ü bî-pâyân⁹⁵
- 76- Bilür var mu yolu
Kandedür Dost ili
Söyle can bülbülü
Kandedir Dost ili⁹⁶

Hudâyî, hem şâir hem besteci idi. Buraya kadar yetmişaltısını tesbit edebildiğimiz besteli şiirlerin, Bayram, Ramazan, Mi'râc, Mevlid, tarikatlere mahsus v. b. âyinlerde okunduğu anlaşılıyor; hattâ, bâzı ilâhîlerinin belli dînî merâsimler dolayısıyla okunması an'ane hâlini almıştır⁹⁷. Bu *ilâhî*'lerden dördü

92 S. N. Ergun, ayn. esr., c. II., s. 588, Hoca Zekâ'î Dede, Ferahnâk Düyek. Hudâyî Külliyyâtı'nda, müellifin de kaydettiği üzere yoktur. S. N. Ergun, bu şiir münâsebetiyle, "Bu manzûme birçok mecmualarda Hudâyî nâmına kayıtlıdır; fakat Dîvan'ında yoktur. A. Bâkî Gölpinarlı ise Hacı Bayram nâmına neşretmiştir (Melâmîlik ve Melâmiler, s. 208)" notunu vermiştir.

93 S. N. Ergun, ayn. esr., c. II., s. 595, Hoca Zekâ'î Dede, İsfahân İlâhî, Düyek. Hudâyî Külliyyâtı'nda mevcut, fakat bestelendiği kaydedilmemiştir (S. 113).

94 S. N. Ergun, ayn. esr., c. II., s. 688, Zekâ'îzâde Ahmed İrsoy, Arazbar İlâhî, Süfî-yân. Hudâyî Külliyyâtı'nda - besteli olduğu kaydedilmiyorsa da - mevcuttur (S. 103).

95 S. N. Ergun, ayn. esr., c. II., s. 698, Zekâ'îzâde Ahmed İrsoy, 'Uşşak İlâhî, Düyek. Hudâyî Külliyyâtı, s. 110, bestelendiği işâret edilmemiştir.

96 S. N. Ergun, ayn. esr., c. I., s. 266, Akbaba İmamı, Nevâ; ayn. esr., c. II., s. 714. Külliyyât-ı Hudâyî, s. 140, bestelenmiş olduğu kaydedilmemiştir.

97 Bk., bu bölümdeki 43, 53, 60, 69 numaralı şiirler ve 63, 73, 80, 89'uncu notlar.

kendisi tarafından bestelenmiş bulunuyor⁹⁸. *İlâhîler*'i, kendi devrindekilerden başlayarak günümüze kadarki mûsikî üstadları tarafından bestelendiği için sâdece onları okuyanların çevresini aşarak daha geniş tabaka arasında ve daha te'sirli hâl alarak yayılmıştır.

Üsküdar'daki Celvetiye dergâhı, yalnız, kurucusu Hudâyî'nin zâmânında değil, ondan üç asır sonra bile, mûsikî bakımından şöhretini saklamakta idi: Mûsikî'ye son derece meraklı olan Sultan Mahmud 11., tarikat sâhiplerinin kendisine teveccüh göstermelerini istiyordu. Hâfız Hızır İlyas'ın ifâdesine göre, 1230 Rebî'ü'l-Evvelî'nin onikinci (23 Şubat, 1815) gecesine rastlayan Pazar gecesi, Kandil münâsebetiyle, "Ağalar Dâiresi'ndeki meşic-i şerif ve ma'bed-i latîf'e teşrif ve kâ'ide-i kadîmesi üzre kırâ'at olunan menkabe-i vilâdet-i bâ-sa'âdeti istima' eden bendegân-i Enderûn-i Humâyûn'u taltîf ve her sınıfın gönünü bir günâ te'lîf buyurub ba'duhû *Mevlid-i Şerif* hitâmında Kutbu'l-Ârifîn Gavsul-Vâsılın Hazret-i Hudâyî aş-Şeyh 'Azîz Mahmud Efendi Hazretleri'nin Âsistâne'sinde post-nişîn reşâdetlû Şahâbeddîn Efendi Hazretleri'nin hânekâhında mevcut olan sûfileri ile huzûr-i fâ'izü'n-nûr-i mülûkânelerinde âyîn-i tarîklerin icrâ ve *Tevhîd-i Şerif* arasında a'lâ sadâ ile *ilâhî* okuyan Suyolcuzâde Sâlih Efendi senâ" olunmuştur. Bu dîni merâsimden sonra Sultan Mahmud, Hudâyî Âsistânesi'nin Şeyhi'ne emsâlinden çok ikrâm ve ni'metlerde bulunmuş, kürk hediye etmişti. Ertesi günü, aynı dîni merâsim, Sultan Ahmed Câmî'inde tekrar edilmiş ve Mahmud II., bir def'a daha bu dîni mûsikîyi dinlemekle huzûr duymuştur⁹⁹."

1272 Receb (1856 Mart- Nisan)'inde vefât eden 'Azîz Efendi, cediti Hudâyî'nin dergâhının hatîbi idi; şâir Senih, onun hakkındaki *Mersîye*'sinde ve *Tarih küt'ası*'nda, edîb, âlim, zâkir, tatlı sesiyle *Mersîye*, *Mi'râciye* ve *Mevlid* okumakta eşsiz olduğundan bahsetmiştir¹⁰⁰.

98 Bk., yine bu bölümdeki 43,53,60,69 numaralı şiirler ve 63,73,80,89'uncu notlar.

99 Vakâyi'-i Latâ'if-i Enderûn, İst., Dâru't-Tabâ'atu'l-Âmire, 1276, s. 87 v. d. Hâfız İlyas'ın verdiği bu bilgi, bizden önce S. N. Ergun'un da dikkatini çekmiştir (Türk Mûsikîsi Antolojisi-Dîni Eserler, c. II., İst., 1943. s. 400). Müellif, bu dîni merâsimin 1230 (M. 1814) vak'aları arasında geçtiğini kaydederken, vak'amın 12 Rebî'l.'de cereyân ettiği gözünden kaçmıştır; bu ay ve gün dikkate alınca, milâdi sene karşılığı, 1814 değil, 1815 olması lâzım gelir.

100 Dîvân-ı Senih-i Mevlevî, İst., 1275, s. 28, 62 v. d.

IV.

HUDÂYÎ'NİN TARİKAT VE SOYUNU

DEVAM ETTİRENLER

Hudâyi'nin vefâtından sonra, dergâhı, kendi zamânındaki kadar ol-mamakla berâber, nüfuz ve şöretini asırlarca devam ettirebilmiştir. Hudâyi'nin yerine geçen Muka'ad Ahmed Efendi'den başlamak üzere, 1233 Rebi'ü'l-Evvelî'nin selhinde (8 Şubat, 1818), Abdu'r-Rahman Besim Efendi'nin şeyhlik makâmına geçmesine kadarki post-nişinler, haklarında kısaca bilgi verilmek sûretiyle Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin'in eserinde zikredilmiştir. *Hudâyi Külliyyâtı*'nın sonundaki sûfiye silsilesinde de, Celvetiye tarikatını devam ettiren şeyhlerin adlarına rastlarız.¹⁰¹ Bu iki eserdeki Celvetiye silsile-nâmesi, birinin ötekine göre eksik, veyâ fazlası bulunmak bakımından oldukça farklıdır¹⁰².

Hudâyi'den sonraki Celvetiye şeyhleri arasında şöbet kazanmış şâir ve âlimler az değildir; bunlara örnek olarak Cennet Efendi denilmekle tanınmış Fenâyi Mehmed b. İshak, Gafûrî Mahmud, Mehmed Tâlib gibi şâirleri¹⁰³, 'Abdî takma adıyla yazdığı şiirlerden başka, *Kur'an*'ın bâzı sûre'lerini Türkçe'ye çevirmiş bulunan 'Abdü'l-Hayy'¹⁰⁴, kimyâ ilmiyle de uğraşan ve hutbe-

101 Hadîkatu'l-Cevâmi', c.II., s. 196 v. d. d. — Hudâyi Külliyyâtı, birinci basım, s. 125 - 6; ikinci basım, s. 172 - 73.

102 Msl., Hadîkatu'l-Cevâmi'de Muka'ad Ahmed Efendi'den sonra şeyhlik postuna geçen ve Hudâyi'nin, kızından doğan torunu Mes'ud,ondan sonra da sırasıyla bu makâma gelen Gafûrî Mahmud, Divitcizâde Mehmed Tâlib Efendiler'in ve başka şeyhlerin adı Hudâyi Külliyyâtı'ndaki Silsile-Nâme'de zikredilmemiştir. Bursalı Tâhir Bey, "Kırksekiz hulefâ-yi kirâmı olduğu isimleriyle berâber yazma bir tomarda muharrerdir" diyor (Osmanlı Müellifleri, c. I., s. 185). Muka'ad Ahmed'in, Hudâyi ile alâkah bir kerâmeti için bk., 'Uşşâkizâde, Zeyli-i Şakâyık, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1965. s. 123.

103 Bunlar hakkında, meşhur kimseler oldukları için Tezkire'lerde v. b. kaynaklarda bilgi mevcuttur. Cennet Efendi (ölümü: 23 Cemâdâ II., 1075/1665) ve kardeşi Ahmed Çelebi, Üsküdârî Mahmud Efendi'den el alanlardır; Cennet Efendi, Hudâyi'nin torunu Mes'ud Efendi'nin yerine şeyhlik makâmına geçmiştir ('Uşşâkizâde, ayn. esr., s. 548). Cennet Efendi'nin yerine şeyh olan Gafûrî Mahmud Efendi (ölümü: 1078 / 1667-68)'nin Mecâlis-i va'ziye adlı eseri meşhurdur ('Uşşâkizâde, Şakâyık Zeyli, s. 554). Divitcizâde Mustafa'nın oğlu Mehmed Efendi (ölümü: 1090 Recebi'nde / 1679), Gafûrî'den sonra post-nişin olmuştur ('Uşşâkizâde, ayn. esr., s. 561).

104 Divitcizâde Mehmed Efendi'nin 1679'da vefâtıyla, Üsküdârî Mahmud Efendi Tekkesi'ne Selâmî Efendi Şeyh olmuş, bunun ölümü üzerine yerine Abdül'l-Hayy geçmiştir ('Uşşâkizâde, ayn. esr., s. 688). Abdül'l-Hayy, Hudâyi'ye intisâb edenlerden Saçlı İbrâhim Efendi'nin oğludur (Ayn. esr., s. 546). — Osmanlı Müellifleri, c. I., s. 125 v. d.

leriyle tanınmış At-Pazarı Şeyhi Osman Efendi'yi¹⁰⁵, âlim ve şâir Bursalı İsmâ'il Hakkî'yi gösterebiliriz.

Celvetiye tarikatı mensuplarından meşhur şeyh İsmâ'il Efendi (Filibeli), Hudâyî'nin Fâtih Câmi'i'ndeki va'z ve derslerine devam etmek sûretiyle yetişmiştir. İstanbul'un en büyük câmi'lerinde va'zlar veren bu zât, Sultan Mehmed III. 'in yanında Revan seferinde de bulunmuştu¹⁰⁶. Sıdkî takma-adiyle şiirler yazan Miftâhizâde Ahmed Efendi'nin, Tefsîr ve Hadîs'i, Hudâyî'den okuyup icâzet aldığını biliyoruz¹⁰⁷. Hudâyî'nin şeyhi Üftâde'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin gençken Üsküdar'a gelip Mahmud Efendi'nin tekkesinde tarikat ve tahsilini tamamladığını, bu şeyhin cezbe ve kerâmet sâhibi olduğunu

105 Cezbe ve kerâmet sâhibi bu şeyh, va'zlarında idâri ve siyâsî hâdiselere yer verdiği den Sultan Mehmed III.'in, devlet ileri gelenlerinin gazabına uğramış, bir ara Kıbrıs'e sürülerek orada vefât etmiştir (Zi'lhicce, 1102 /1691); hâl - tercemesi için bk., 'Uşşâkizâde, ayn. esr., s. 686 - 87. Hallfesi Şeyh Sun'ullâh Celvetî dolayısıyla bk., Belîğ, Gûldeste-i Riyâz-i 'İrfân ve Vefiyyât-i Dânişverân, Hudâvendigâr Matbaası, 1287, s. 176. Bursalı İsmâ'il Hakkî, At-pazarî denilmekle meşhur bu Eş'şeyh Fazlu'llâh-i İlâhî Osman Efendi'nin irşâd ettiği âlimlerdendir; Şeyh İsmâ'il Hakkî'nin , onu, tâ menfâsı bulunan Magosa'ya kadar gidip ziyâret ettiğini biliyoruz (İsmâ'il Hakkî, Şerh-i Pend-i 'Attâr, İst., Muhib Matbaası, 1227, bu eserin başında yer alan hâl-tercemesi). Kaynaklar, onun Kıbrıs'e sürülmesi'nin sebebini sükûtlâ geçmektedir; fakat, Bursalı İsmâ'il Hakkî, şeyhi bulunan Seyyidü'l-Aktâbu'l Fazlu'l-İlâhî'nin ilim ve irfânını öğdükten sonra şu dikkate değer bilgiyi vermiştir: "... be-tarîku'l-keşfü's-sahîh ilm-i iksîr'e mâlik, hattâ bir Cuma günü İstanbul'da Sultan Selim kürsüsünde beş-onbin adam içinde tasrîh idüb, 'Allâhu Te'âlâ bana bir ilim vermiştir ki, murâd itsem Osmanh'mın atları nalların gümüşlerdim ve lâkin ânlar insana kıyarlar' dedi. Ol vakitte ise Hazâ'in'e ziyâde müzâyaka var idi ve istilâ-yı küffardan hâl diğer-gün ve sâliyâne ve musâderâtan re'âyâ gâyette zebûn idi. Sonra , ricâl-i devlete aksedüb, bu mânâyı şeyhten tefahhus eylediklerinde, benim murâdım kanâ'at kimyâsıdır deyu def'etti ve Şeyh'in ilm-i iksîr'de tahrîr ettiği kitabı meşhurdur ve lâkin bu ilm-i garîb, ânınla bile Âhîret'e gitti; zîra evâhir-i ömründe ehl-i hoy İmânsızlar elinden İstanbul'da karâr edemeyüp, diyâr-i gurbette, yâni Magosa nâm kal'ada Âhîret'e intikâl eyledi" diyen müellif, Şeyh'ine bağlılığını anlatan şiirine yer verdikten sonra, onun Kimyâ'dan kasdının, nefsin temizlenerek altına dönmesini te'min eden bilgi ve yollar olduğunu, va'z-larda böyle tehlikeli konuşmalara girmemek lâzım geldiğini de ilâve etmiştir (Halîliye-i Hakkî, İst., Dâru't - Tabâ'atu'l-'Âmire, 1256, s. 88 v. d.) Namık Kemal, Magosa'ya sürüldüğü zamana âit yol hâtıralarını anlatırken, "Kal'a'ya yaklaşınca dem-be dem tezâyüd etmekte olan karanlıkla imtizâc etmiş gâyet hafif ve açık mâviye mâil bir bulut arasından gözüme bir kabristân ve içinde oldukça büyük bir kubbe görünmeğe başladı. Yanımda bulunanların birine kubbeyi sordum. At-Pazarı Şeyhi Osman Efendi merhûmun merkadi olduğundan tutturarak", Magosa'nın fenâ hâvasından, buraya gelip de ölenlerin hâl-tercemesinden gâyet ma'sumâne bahsetti, diyor (F. A. Tansel, Namık Kemal'in Magosa Hâtıraları, Ülkü mec., c. XVI., nu. 94, Birinci Kânun, 1940, s. 331). Ayrıca bk., aşağıdaki 167 ve 169'uncu not.

106 'Uşşâkizâde, Şakâyık Zeyli, s. 124-125.

107 Ayn. esr., s. 547.

Uşşakîzâde Salâhî kaydediyor¹⁰⁸. Hudâyî'den faydalananlardan biri de Olanlar Şeyhi diye anılan İbrâhim Efendi (ölümü: H. 1066/1655 - 56)'dir¹⁰⁹.

Hudâyî'nin hayır-severlik an'anesini, kendisinden sonra dergâhının post-nişinleri devam ettirmişlerdir. Divitci Mustafa Efendi, Üsküdar'daki Şeyh Câmî'i'ni, onun oğlu Tâlib Efendi, Sultan Mahmud I. Câmî'i yanında bir câmi' yaptırmıştır. Selâmî Ali Efendi, Fıstıklı'daki zâviye'den başka, Üsküdar'da Acı-Bâdem'de bir câmi', Bulgurlu'da bir mescid, Bursa'da bir zâviye binâ etmiştir. Şeyh Osman Efendi'nin de, Üsküdar'da At-Pazarı civârında bir câmi' inşâ ettiğini biliyoruz¹¹⁰.

Kânûnî'nin kızı Mihr-i Mâh Sultan'dan doğan Ayşe Hanımla evlendiği rivâyet edilen Hudâyî'nin¹¹¹, Evliyâ Mehmed, Mustafa Ebrâr, 'Ali Murtazâ, 'Abdül'l-Vâhid adında dört oğlu, Ayşe ve Ümm-i Gülsüm ismini verdiği iki kızı dünyâya gelmiştir. Kızı Ayşe Hanım'la dâmadı Mehmed Efendi'den doğan torunları Mustafa Efendi ile Abdül'l-Hayy'dır¹¹²; bunların Mahmud adlı bir kardeşleri daha olduğunu biliyoruz¹¹³. Seyyid Mes'ud¹¹⁴, Nişancı Ahmed Efendi de Hudâyî'nin torunlarıdır. Nişancızâde Ahmed Efendi'nin torunu Kudsîzâde Mehmed Efendi, Emîr Sultan'ın amcazâdesi idi¹¹⁵.

108 Ayn. esr., s. 557 - 59. Müellif, onun bir kerâmetini ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın, Girid fethinde, ona bir mektup ve hediye olarak ikiyüz altın gönderdiğini kaydetmiştir.

109 Prof. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, ikinci basım, Ankara, 1966, s. 297 - 99, not - 18; eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

110 Ayvansarayî Hâfız Hüseyin, Hadikatü'l-Cevâmî', c. II., s. 198 - 201.

111 Yukarıdaki 7'nci not'a bakınız.

112 Süreyyâ Bey, Sicill-i Osmânî, c. IV., s. 317 v. d. Müellif, bunların vefât tarihlerini, Hudâyî'den sonraki post-nişinlerin adlarını - fakat noksan olarak - kaydetmiştir. Süreyyâ Bey, Hudâyî'nin hâl-tercemesinde, torununun adını 'Abdül - Hayy Havâyî (C. IV. s. 218), kendi hâl-tercemesinden bahsederken Abdül - Hayy Hudâyî olarak kaydetmiştir (C. III., s. 307). Her hâlde ikincisi doğrudur; çünkü, 1017 (1608-9)'de vefât eden Bursah şâir Mustafa Havâyî'nin (Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri, c. II., s. 488), 'Aziz Mahmud Hudâyî ile soyca alâkası yoktur. Mevâlî'den Ebu's-Su'ud Efendi, Abdül'l-Hayy Hudâyî'nin oğludur (Sicill-i Osmânî, c. III., s. 307)

113 'Uşşakîzâde, ayn. esr., s. 507; kardeşi Mustafa b. Mehmed'in hâl-tercemesi münâsebetiyle adı geçmektedir. İzmir, Üsküdar, Medîne-i Münevvere, Şam kadlıklarında ve başka mühim vazifelerde bulunan Mustafa b. Mehmed için ayrıca bk., ayn. esr., s. 272.

114 Seyyid Mes'ud Efendi, dedesi Hudâyî'nin vefâtı üzerine şeyhlik makâmına gelen Muka'ad Ahmed Efendi'nin ölümünden sonra post-nişin olmuş (Bu yazımızın 102, 103'üncü notuna bakınız).

115 'Uşşakîzâde, Şakâyyık Zeyli, s. 409 v. d. d. Müderrisliklerde, mühim vazifelerde bulunan Şeyh Mehmed Çelebî, Kudsîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur (Ayn. esr., s. 412.)

Seksensekiz sene yaşayan, Na'îmâ'nın tath dilli, güzel söz söyler ve İsmâ'îl Hakkî Bursalı'nın, "seyrek sakallı, orta boylu" bir kimse olarak vasıflandırdığı Hudâyî¹¹⁶, vefâtından onyediy yıl önce çocuklarının hepsini kaybetmişti. Âile şeceresinde kendisinin postuna geçen şeyhlerin, yine kendisi gibi hatib, şâir ve âlimlerin bulunduğu görülüyor. Soyu, Mektûbizâdeler dalı vâsıtasıyla, 1 Temmuz 1955'de kaybettiğimiz münevver ve ilim adamlarımızın yakından tanıdığı Abdülhak Adnan Adıvar'a kadar dayanmaktadır¹¹⁷.

V.

'AZİZ MAHMUD HUDÂYÎ'NİN ESERLERİ

VE

KÜLLİYÂT-I HUDÂYÎ

Aziz Mahmud Hudâyî, tekkesi çevresinde müridlerini irşâd etmekle kalmamış, verdiği tefsîr ve Hadîs derslerinden icâzet alan ilim adamları yetiştirmiş, Fâtih, Sultan Ahmed v. b. büyük câmi'lerdeki hatiblik, müzekkirlük vazifeleri dolayısıyla daha geniş halk kitlesini bilgi ve fikirleriyle aydınlatmıştır. Tarîkatiyle, verdiği derslerle ve hutbeleriyle alâkalı eserler de yazmış bulunuyor:

1. *Nafâ'isü'l-Mecâlis*, Kur'ân'dan seçtiği bâzı *Âyet*'lerin tefsîrlerini içine alan büyük bir cilt teşkil eder; Türkçe'dir.

2. *Tecelliyât*, muhtelif zamanlarda mazhar olduğu tecellileri anlattığı, birkısmı Türkçe, mühim kısmı Arapça eserdir ve 'Abdü'l-Ġani Nâbulûsi tarafından *Lema'âtu'l-Berku'n-Necdî Serh-i Tecelliyât-i Mahmud Efendi* adıyla şerholunmuştur.

3. *Necâtü'l-Ġarîk fi'l Cem' ve't-Tefriķ*'de, *Cem'* ve *Tefriķ* mertebeleri, Türkçe ve manzum olarak yazılmıştır; mevzû'unu, *fenâ fi'llâh* ve *beķâ bi'llâh* teşkil eder.

4. *Ġarîkat-Nâme*, dervişlere âit âdâb ve erkânı içine alan, Türkçe, sekiz-dokuz sayfalık, mensur, küçük bir risâledir¹¹⁸.

116 Abdülbâkî Gölpınarlı, İslâm Ansiklopedisi, Celvetiye mad., s. 68 b.

117 Prof. Câvid Baysun'un, Adnan Adıvar'ın ölümü dolayısıyla, yazma kaynaklardan da faydalanarak kaleme aldığı Döktör Abdülhak Adnan başlıklı makâlesinde (İ. Ü. E. F. Târih Dergisi, c. VIII., nu. 11 - 12, Eylül, 1955, s. 1. v. d.), 'Aziz Mahmud Hudâyî soyundan gelen Mektûbizâdeler kolu hakkında ciddi ve geniş bilgi verilmiştir. Mektûbizâde 'Aziz Efendi hakkında ayrıca bk., S. N. Ergun, 'Aziz, İstanbullu, Mektûbizâde, Türk Şâirleri, c. II., s. 625 v. d.

118 Külliyyât-i Hudâyî'nin her iki basımında (S. 1 - 10; 21 - 29) vardır.

5. *Ṭarīkat-i Muḥammediye*, öğretici mâhiyette, beş sayfa tutan, Arapça bir risâledir; bir evvel kaydettiğimiz eserinden farklıdır¹¹⁹.

6. *Tezâkîr-i Hudâyi'*de, müellifin Sultan Ahmed I. 'e yolladığı, bâzısı Türkçe, bâzısı Arapça olmak üzere yüz yetmişden fazla mektubu mevcuttur¹²⁰.

7. *Câmi'ü'l-Feza'il ve Kâmi'ü'r-Rezâ'il*, ilkinde faziletleri, ikincisinde nefis terbiye ve islâhını anlatan başlıca iki bölüme ayrılmış olup, Arapça'dır.

8. *Keşfü'l-Kanâ' 'an Vechi's-Semâ'*, sâfiyâne semâ'm hâl ve delillerinden bahseden bu eser Arapça olarak yazılmıştır.

9. *Fethü'l-Bâb ve Ref'ü'l-Hicâb*, Arapça, dîni ve tasavvufî bir eserdir; insan hulku, tevbe ve nefis terbiyesi üzerinde durulan başlıca üç bölüme ayrılmıştır.

10. *Miftâhü's-Salavât ve Mirkâtü'n-Necât*, yine Arapça ve üç bölümdür. Salavâtın ikâmesi, bâzı sırları ve riâyet edilmesi lâzım gelen âdâbı; salavâtın fazilet ve nevi'leri; Cem'a ve cemâ'a hakkında bilgileri içine alır; başlıca üç bölümden meydana gelmiştir.

11. *Hubbetü'l-Mahabbet*, Arapça ve Mahabbetu'llâh, Mahabbet-i Resûlu'llâh, Mahabbet-i Âlü'n-Nebî olmak üzere üç bölümdür¹²¹.

12. *Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh*, Arapça'dır; esâsını *Mebde'* ve *Me'âd* me'selesini teşkil eder ve dokuz bölüme ayrılmıştır.

13. *Hulâsatu'l-Ahbar fî Ahvâl-i Nebiyyi'l-Muhtâr*, 'âlem ve âdem'in yaratılışı, Hz. Muhammed'in zuhûru, ilm ve ma'rifet kısımlarına ayrılmış olup, Arapça'dır.

14. Hutbelerini içine alan *Mecma'-i Hutub*, Hudâyi'nin vefâtından sonra tekkesinde asırlarca okunmuştur¹²².

15. *Vâkı'ât (Et'teberü'l-Mesbûkü'l-Müştemil 'ale'l-Mâcerâ mine'l-Laṭâ'if fî Eşnâ'is-Sulûk)* adlı bu büyük eserinde, Hudâyi, Üftâde'ye intisâbı sıralarında ma'rifet-i ilâhiyyeye, tarikatın sırlarına dâir ondan edindiği bilgilere yer vermiştir. Arapça ve iki ciltten ibâret olup, bâzı kısımlarının Türkçe'ye

119 Külliyyât-i Hudâyi'nin ikinci basımında mevcuttur (S. 15 - 19).

120 Bursalı Tâhir, bunun bir nüshasının Bayezid Umûmî Kütübhanesi'nde bulunduğunu yazmıştır (Osmanlı Müellifleri, c. I., s. 186). Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhanesi'ndeki yazmalar arasında, Hudâyi adına kayıtlı ve Mektûbât-i Şeyh Huda'i adlı eserde, Sultan Ahmed I.'e yazdığı mektupların sûretleri mevcuttur (Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhanesi Türkçe Yazmalar Katologu, c. I., İst., 1961, s. 54. 165, H. 269).

121 Ahmed Remzî Akyürek (1872 - 1946) tarafından Türkçe'ye çevrilen bu eserin aslı Farsça olduğu M. Kemal İnal (Son Asır Türk Şâirleri, c. VIII., İst., 1939, s. 1429), S. Nüzhet Ergun tarafından (Türk Şâirleri, c. I., 1941, s. 327) kaydedilmiştir.

122 Hudâyi Külliyyâtı'nda Arapça olduğu yazılıdır (İkinci basım, s. 7) ve adı *Hutub-i Şerife* olarak kaydedilmiştir.

çevrildiğini yazan Bursalı Tâhir Bey, birer nüshasının Bâyezid Câmî'i kütübhânesinde ve Üsküdar'da Atlama-Taşı'ndaki kütübhâne'de bulunduğunu, bir başka yazmasını Bursa'da Câmî'i Kebîr kütübhânesine hediye ettiğini kaydediyor¹²³.

16. Ebû Bekr b. 'Abdü'l-Kerîm Halebî'nin *kasîde*'sinin Türkçe *şerhi*: *Şerh-i 'alâ Kaşideti't- Veteriyyet fî Medh-i Hayri'l-Beriyet*. Aşağıdaki eserlerinin hepsi Arapça'dır.

17. Mensur *Mevlid-i Nebî*

18. *Hâşiye 'alâ Kahistânî Şerh-i Fikh-i Gidânî*

19. *Şemâ'ilü'n-Nebeviyyetü'l-Ahmediyye*

20. *Al-Fethü'l-ilâhî*

21. *Ahbârü'n-Nebî*

22. *Hâlü'l-Ervâh ve Ahvâlü'l-Mevtâ*

Bursalı Tâhir Bey'in tesbit ettiği yukarıdaki eserlere¹²⁴ ek olarak, *Hudâyî Külliyyâtı*'ndaki hâl-tercemesinde, Türkçe bir başka *Tezâkîr*'inin, hepsi Türkçe olmak üzere *Belgrâdî Münîr Efendi'ye Mektub, Neşâyih ve Mevâ'iz, Ec-vibe-i Mutaşavvfâne, Mektübât, Mi'râciyye* (mensur), *Mecâlis-i Va'ziyye, Belgrâdî 'Alî Efendi'ye Mektub* adlı eserlerinin de bulunduğu kaydediliyor¹²⁵. Bunlardan bir kısmının, msl., *Belgrâdî 'Alî Efendi'ye* yolladığı bir -iki sayfalık mektubunun, eser sayılamayacağını söyleyelim. *Mektübât* diye zikredilen, Sultan Ahmed I.'e gönderdiği mektuplar olabilir. Hudâyî'nin, *Kapudân-ı Deryâ Halil Paşa'ya mektupları* da vardır; bir tomar hâlindeki bu mektupları, tesâdüfen rastlayan İ. E. Mahmud Kemal İnal satın almıştır¹²⁶.

123 Hudâyî'nin eserlerinin hemen bütün yazmaları, Üsküdar'da Selim Ağa Kütübhanesi'nde bulunmaktadır. Abdülbâki Gölpinarlı, Vâkı'ât'ın Hudâyî'nin kendi el yazısıyla bir nüshasının bu kütübhanede 574 numarada bulunduğunu, üzerindeki bir kayitten, Şeyh'in babasının Mahmud-oğlu Fazlullah adını taşıdığı anlaşıldığını yazmıştır (İslâm Ansiklopedisi, Celvetiye mad., s. 68 b.). Vâkı'ât'ın adını, Kelimât-i 'Âliye olarak kaydedenler de vardır (Ahmed Hilmi, Ziyâret-i Evliyâ, İst., 1325, s. 65). Vâkı'ât-i Üftâde'deki Yunus'a dâir rivâyet için bk., Prof. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966, s. 238.

124 Osmanlı Müellifleri, c. II., s. 186 v. d. Ayn. müellif, Kibâr-i Müşâyih ve 'Ulemâ'dan Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli, İst., 1316, s. 26 v. d.

125 İkinci basım, s. 6. v. d.

126 Hâlîde Edib Adıvar'ın Dr. Abdülhak Adıvar adlı eserinde mevcut, Tevfik Remzi Kazancıgil'in Emrâz-i Umûmiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey başlıklı makalesinde zikredilmiştir (İst., Ahmed Hâlid Kitabevi, 1956, s. 156). XVII. asırda yazılmış bir mecmuada, adı zikredilmeksizin, Hudâyî'nin 'akâyide dâir mesnevî tarzında bir manzûmesi ve bâzi ilâhileri bulunduğu kaydedilmiştir (Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhanesi Türkçe Eserler Kataloğu, c. I., 1961, nu. 320, E. H. 722).

Hudâyi'yi şahsen tanımış olan Nev'izâde 'Atâyî, "*Mecâlis-i Tefsîr-i Şerîf*, tamâma karıbdır; tefâsîre mürâca'at etmeden yazmışlardır" diyor ki, bu eser, Bursalı Tâhir Bey'in kaydettiği *Nefâ'isü'l-Mecâlis* olsa gerektir. *Câmi'ü'l-Fezâ'il* adlı risâlesi, Türkçe ve Arapça, manzum, mensur ondan ziyâde risâlesi, muhakkıklere yakıncasına şiir ve ilâhileri bulunduğunu yazıyor; "Evâil-i hâlde buyurduklarından *Şehr-Engîz*'dendir" diyerek, bundan,

Alaldan gönlüm ol şûh-î cihânım
Gönülsüz dūrur oldū tende cânım

beytini naklediyor; böylece, Hudâyi'nin , çağdaşları arasında şöhret kazanan bir de *Şehr-Engîz*'i olduğunu öğreniyoruz¹²⁷.

Hudâyi'nin çağdaşlarından ve hayrânı Okçuzâde Mehmed Şâhî elde edebildiği eserlerinden onunun adlarını kaydetmiştir; bunlar, yukarıda zikrettiğimiz (Nu. 3-5 , 7-13) eserleridir¹²⁸. Münferid şiirlerini içine alan *Külliyât-ı Hudâyi*'ye *Cem' ve't- Tefrîk* adlı manzum eseriyle *Tarîkat-Nâme*'leri de almıştır ve bunun dışındaki eserlerinden hiçbiri basılı değildir.

*

Hudâyi Külliyyâtı'nın iki basımı vardır. Orta boyda, 126 sayfadan ibâret olan 1870 basımında¹²⁹, Türkçe *Tarîkat-Nâme*'den (S. 2-10) sonra, *fenâ fi'llâh* ve *bekâ bi'llâh* mertebelerini mevzû aldığı, *Cem' ve't-Tefrîk* mesnevîsi gelir; bilgi ve düşüncelerini Arapça metinlerini de verdiği *Âyet* ve *Hadîs*'lerle isbatladığı, İslâm büyüklerine ve mutasavvıflarına âit hikâyelerle süslediği bu eserinden (S. 11 - 30) sonra, nazım şekli bakımından tertip edilmeksizin *ilâhîyât bölümü* (S. 32 - 115), *Tahmîs*'ler (S. 115 - 17), Sipâhî Efendi'nin Hudâyi hakkında *kasîde*'si (S. 117), *ku'a* ve *Rubâ'î*'ler (S. 118 - 20), *Beyit* ve *Müfred*'ler (S. 121 - 122) , dört beyitlik bir mesnevî, Arapça bir beyit, Belgrâdî 'Alî Efendi'ye tarîkat ve kendi tarîki hakkındaki fikirlerini içine alan mensur mektubu (S. 122 - 24) yer alıyor. Bu külliyyâtın sonuna, şâirimizin kısaca hâl-tercemesi ile, sûfiler silsilesi ve bu arada Celvetîler silsile-nâmesi eklenmiştir (S. 124 - 26).

127 Şakâyık Zeyli, İst., 1268, s. 762. *Şehr-Engîz*'den nakledildiği kaydiyle, aynı beyit Muallim Nâcî'nin *Esâmî*'sinde (İst., Mahmud Bey Matbaası, 1308, s. 285), Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûsu'l-A'lâm*'ında (C. IV., İst., Mihran Matbaası, 1311, s. 315) vardır.

128 *Ahsenü'l-Hadîs*, İst., İkdâm Mtabaası, 1313, s. 10 v. d.

129 *Külliyât-ı Dîvân-i 'Azîz Mahmud Hudâyi Efendi*, *Çuddise Sırruhû*, İst., Muhib Matbaası, *Gurre-i Rebî'ü'l-Âhir*, 1287 (1 Temmuz, 1870).

Hudâyî Külliyyât'ının 1922 basımı¹³⁰, Dergâh'ın şeyhlerinden Mehmed Gülşen tarafından, yazma nüshalar karşılaştırılarak, bâzı şiirlerin yazıldıkları —belki bestelendikleri— tarihe, ne münâsebetle kaleme alındıklarına, bestelenmiş olanlarına, kim tarafından bestelendiklerine dâir v.b. kısa notlar ilâvesiyle hazırlanmıştır. Bu basımda, şiirlerin, kâfiyelerinin son harfi gözönüne alınarak alfabetik sıralandığı görülür. Muhteviyatca da, daha önceki basımdan farklıdır:

*Külliyyât'*ın başında, 1922'de Hudâyî Dergâhı'nın şeyhi bulunan Mehmed Gülşen'in Önsöz'ünden (S. 2 - 3) sonra, Hudâyî hakkında ilk basıma göre daha geniş hâl-tercemesine (S. 4 - 6), menkabelerine (S. 7 - 8), Sultan Ahmed 1.'in intisâbı, her ikisiyle alâkalı ve başka menkabelere (S. 9-14), *Risâle't fi'l-Ṭarîkat-i'l-Muhammediyye'*ye (Arapça, *Ṭarîkat-Nâme*, s. 15 - 19), *Ṭarîkat-Nâme-i Türkî* metnine (S. 21 - 29), *Risâle't fi'l-Cem' ve't- Tefriḫ Semiyethâ Necâtü'l-Ġarîḫ'e* (S. 30 - 50) rastlarız. *Külliyyât'*ın 51 - 150'nci sayfaları *İlâhiyyât* kısmına ayrılmıştır, Bundan sonra *Rubâ'i* ve *Kut'a*'lar (S. 151 - 57), *Beyit* ve *Müfred*'ler (S. 158 - 67) geliyor. *Tahmîs*'ler kısmında (S. 167 - 71), birinci basımdan farklı olarak, Hudâyî'nin bir gazelinin Sarı 'Abdu'llâh Efendi tarafından *Tahmîs*'i ilâve edilmiştir; yine ilâve olarak, Bursalı İsmâ'il Hakkî'nin Hudâyî'yi medheden bir kıt'ası vardır. *Külliyyât'*ın bu ikinci basımının sonuna eklenen - Hudâyî hakkındaki vefat tarihleri dışında - sûfiler, bu arada Celvetiye tarîkatı *silsile-nâme*'si birinci basımdakinin aynidir (S. 167 - 173).

Celvetiye tarîkatının meşhur bir şeyhi olan Hudâyî, hutbeleri, Hadîs ve Tefsîr dersleri, dîni, ahlâkî ve kısmen rasavvufî eserleri yanında, şiirleriyle de fikirlerini yaymıştır. Şiirlerinin mevzû'unu, diğer tarîkat mensuplarında gö-

130 *Külliyyât-i Hazret-i Hudâyî Kıddise Sırruhü.*, İst., Matbaa-i Bahriye, 1338-40 (1922). İlk basımına göre, bu neşir, gerek tanzim gerek basım tekniği bakımından daha iyi olmakla berâber, pek çok tertip yanlışlarını içine almaktadır ve bâzı şiirleri noksandır (Yukarıdaki 89'uncu not'a bakınız).

Yalancı dünyâya aldanma yâhû Bu dernek dağılır Dîvân eğlenmez

İki kapılı bir vîrânedir bu Bunda konan göçer mihmân eğlenmez

kıt'asıyla başlayan ve ondört dörtlükten ibâret şiir için verilen notta, "Sultan Murâd-i Sâlis Hazretleri vefât ettikte 'Azîz Hazretleri sa'âdetle bu İlâhî'yi inşâd buyurmuşlardır' deniliyor (S.79). *Külliyyât'*ta, ayrı iki şiir olarak basılan bu manzûme, pek az nusha farkıyla, dokuz kıt'a hâlinde, 'Âşık Ömer'e âit bir destan olarak neşredilmiştir (S. Nüzhet Ergun, 'Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri, İst., Semih Lutfi Kitabevi, s. 19, nu. 8.- Prof. Fuad Köprülü, *Türk Sazşâirleri-II.*, XVII. Aşır Şâirlerinden: Gevherî, 'Âşık Ömer, Karaca Oğlan, Millî Kültür Yayınları, Ankara, 1962, s. 304, nu. 3). *Külliyyât'*daki kayde dayanılarak, bu destan, İslâm Ansiklopedisi'nde Abdülkadir Gölpmarlı'nın yazdığı Celvetiye maddesinde Hudâyî'ye âit gösterilmiştir.

rüldüğü gibi , Allâh'ın lutufları ve kudreti, benlik, nefis terbiyesi, vahdet ve kesret, hicâb, hakikat yolları, Tecellî-i Cemâl, ibâdet , ilâhî aşk, emânete hiyânet etmemek, fânîlik, dünya devletine mağrur olmamak v. b. fikirler teşkil eder öğretmek istediği, telkîlerde bulunduğu fikirlerini, misâl ve hikâyelerle, Yunus Emre'de görüldüğü üzere yer yer tabî'at tasvirleriyle, kendi zengin iç âleminin ışıklarıyla süsleyerek ifâdesine bir çekicilik kazandırabilmeğe çalışmıştır.

Tarîkat mensubu başka şâirler gibi, Hudâyî'nin de türlü siyâsî hâdiselerle dolu yaşadığı devre âit, veyâ kendi hayatından, şahsî hislerinden bahseden şiirleri pek azdır. Şiirlerinden onunun yazıldığı, veyâ bestelendiği tarih bilinmekle berâber, bunların ne kendi hayatiyle, ne de başka hâdiselerle alâkası vardır; ilham kaynağını kendi hayatı, günlük hadiseler teşkil eden şiirlerinden msl.,

Alan Sen'sin, veren Sen'sin, kılan Sen
Ne verdinsē odur dâhî nemiz var
Hakikat üzere anlâyup bilen Sen
Ne verdinsē odur, dâhî nemiz var

dörtlüğüyle başlayan şiirini, oğullarının sünnet düğünü münâsebetiyle, dünyâya meylett diye kendisine ta'rizde bulunanlara karşı yazdığı söylenilir¹³¹.

Allâhumme Yâ Hâdî
Âsân eyle yolumuz
Sehl-î 'ubûru'l-vâdî
Tiz geçür, tut elimiz

mısra'ları ilk dörtlüğünü teşkil eden *ilâhî*'sini, Üsküdar'a geçerken uğradığı dehşetli kasırgadan ilhâm alarak söylemiştir¹³².

Yalancı dünyaya aldanma yâhû
Bu dernek dağılır, dîvân eğlenmez
İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer, mihmân eğlenmez

dörtlüğü ile başlayan şiirini, Sultan Murad III.'m ölümü üzerine yazdığı rivâyet edilir¹³³; fakat bunların, veyâ Ramazan ayı, Rebî'ü'l-Evvel ayı

131 Hudâyî Külliyyâtı, ikinci basım, s. 72.

132 Ayn. esr., s. 80. Bestelidir (Bk., bu araştırmamızın 45, 145'inci notu).

133 Yukarıdaki 130'uncu not'a bakınız.

dolayısıyla yazdığı şiirlerinin¹³⁴, ihtivâ ettiği fikirler bakımından başka ilâhilerinden farkı yoktur.

Hudâyî, Kânûnî Sultan Süleyman devrinde yaşamamıştı; bununla beraber, Kânûnî ile bir bakıma münâsebeti vardır: Rivâyet edildiğine göre, zevcesi Ayşe Sultan, Kânûnî'nin Mihr-i Mâh Sultan'dan doğan kızı idi; tekkesini, Üsküdar'da, Kânûnî'nin zevcesinin adını taşıyan Gül-Fem Hatun Mahallesi'nde yaptırmıştı. Aşağıdaki gazelini, Kânûnî Sultan Süleyman'ın kine nazîre olduğu söylenmektedir.

Hâzin-î esrâr-i lâhût ol ki sultânlık budur
Kenz-i lâ-yufnâ'ya mâlik ol beğim, hanlık budur
Tavk-i tâ'at bağlayub 'ifrît-i nefsin boynuna
Âsaf-î 'aklâ ri'âyet kıl, Süleymân'lık budur
Kalb-i âdem mazhar-î envâr-i Hak oldüğuna
Secde-î şükr eylemzsen 'ayn-i şeytânlık budur
Sidre-î 'irfân-i Hakk'ın muntehâsın bulmağa
'Âlem-î Vahdet'te cevân et ki insânlık budur
Kâbe Kavsey'nin Hudâyî fehm idüb cem'iyetin
Vâsil ol sırr-î ev-cednâ'yâ müselmânlık budur¹³⁵

Bütün tekke şâirleri gibi, Hudâyî'nin şiirlerinde de vezin ve şekil bakımından Yunus Emre te'siri hâkimdir; fakat Bektâşiler, Hurûfiler, Kızılbaşlar kadar, onun şiirlerinin zevkini ve rûhunu kendine mal edememiştir. Şeyhinden dinlemiş olduğu sözleri naklettiği *Vâkı'ât-i Üftâde*'deki bir rivâyet de Yunus Emre'ye hayranlığını anlatma cihetinden mânâlıdır¹³⁶. Sayıca az bâzı şiirlerinde Yunus te'sirini görmekteyiz; aşağıdaki iki *ilâhî*'sini, bu fikri kuvvetlendirmek için örnek olarak veriyoruz:

I.

Lutf eyleyüb bir giz nazar
Eylerse ger Sultânımız

134 Hudâyî Külliyyâtı, s. 105, 83, 113.

135 Ayn. esr., birinci basım, s. 125; ikinci basım, s. 69. Krş., *Divân-i Muhibbî*, İst., Matbaa-i Osmâniye, 1308, s. 21:

Hây-ü hûdan fârîğ ol 'âlemde insânlık budur
Pendini güş eylegil mürun, Süleymân'lık budur

matla'h gazel.

136 Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, ikinci basım, Ankara, 1966, s. 238, 297.

Kürsî değil, 'Arş'dan dahî
'Âli olâ unvânımız

Benlik aradan dūr ola
Zulmet gidüb pür-nūr ola
Mahzûn gönül mesrūr ola
Ma'mūr olâ vîrânımız

Vahdet şarâbın kim içe
Fânî 'alâyıktan geçe
Ger haşr olâ nîcē nice
Âyılmayâ mestânımız

Şevk ile bülbüller öte
Âvâzı âfâkî tuta
Her lahza tâzē gül bite
Hiç solmayâ büstânımız

Ölâ Hudâyî'yē 'atâ
Can sem'inē İrē nidâ
Derdin veren Kâdir Hudâ
Birgün verē dermânımız¹³⁷

2.

Bir Pâdişâh'a kul ol kim
Mülkü zâ'il olmaz ola
Bir gülşene bülbül ol kim
Hiç sararub solmaz ola

Kendin 'ummâna sala-gör
Gavvâs oluben dala-gör
Bir dürlü cevher bula-gör
Kimsede bulunmaz ola

Gerçek 'âşık olsa sâlik
Görünür küllü şey hâlik
Ola-gör bir mülke mâlik
Kimse elden almaz ola

Koyalım lâf-u küzâfı
Gel eyleyelim insâfı

137 Hudâyî Külliyyâtı, ikinci basım, s. 78; bestelidir (Bk., yukarıdaki 44'üncü not).

Gönül ol vakt olur sâfi
 Ana keder gelmez ola
 Sırrını keşfetme yâda
 Verme hâsılını bâda
 Bir dost edin kim dünyâda
 Hiç senden ayrılmaz ola
 Gerçek seven cânânımı
 Verir tenini, cânım
 Derd odur kim dermânımı
 Hak'dan gayri bilmez ola
 Bülbül gibi ötmek gerek
 Güller gibi bitmek gerek
 Bir 'âleme yetmek gerek
 Fenâ eli ermez ola
 Zâhidlere Uçmak gerek
 'Ârif, Hakk'a uçmak gerek
 Bir çeşmeden içmek gerek
 İçenler ayılmaz ola
 Bir kapıya müzlâzım ol
 Dün gün *Hudâyî*, kâ'im ol
 Bir özge 'ilme 'âlim ol
 Melek ânı bilmez ola¹³⁸

Yunus'tan farklı olarak, Arapça şiirler, Türkçe- Arapça, Türkçe - Farsça *mülemma*'lar da yazan Hudâyî'nin şiirleri, tasavvufî olduğu zaman bile, Şerî'at sınırlarını aşmadığı için, heyecanlı his ve hayâlleri, serbest fikirleri aksettirmekten çok, dîni ve ahlâkî öğretici fikir ve bilgileri içine almaktadır.

VI.

HUDÂÎ'İNİN MÂNEVÎ NUFÛZU VE ŞÖHRETİ

Hudâyî'yi yakından tanımış bulunan Okcuzâde Mehmed Şâhî, otuz yıldanberi irşâd seccâdesine ayak koymuş olan bu şeyhin meclisinde fakir

ve vezîri eşit gördüğünü, belki, fakirlere daha çok iltifât ettiğini yazıyor¹³⁹; irşâd kudretiyle, va'z ve nasîhatlerinin te'siriyle, ru'yâ tâ'birleri ve kerâmetleriyle en fakirinden devlet ricâline kadar, hattâ pâdişâhları da içine alan bir muhit yaratmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya yüz-tuttuğu, devamlı harblerin cereyân ettiği xvi. asrın ikinci yarısıyla xvii. asrın başında yaşayan Hudâyî, altı pâdişâhın devrini idrâk etmiştir: Selîm II., Murad III., Mehmed III., Ahmed. I., Mustafa I., Osman II., ikinci def'a olarak Mustarafa I., Murad IV. devirleri... Bilhassa Sultan Ahmed I.'le yakın münâsebeti olduğu anlaşılıyor.

Hudâyî dergâhına devam edenler arasında Bahtî takma-adiyle şiirler yazan Sultan Ahmed I. de vardı; Hudâyî'ye âit menkabelerin, kerâmetlerin birçoğu, dîni sâhada çok güzel şiirler kaleme alan bu pâdişâhın hayatiyle, icrâatiyle yakından alâkâhdır. Bu menkabelerden birinde, Sultan Ahmed'in, Hudâyî'ye intisâbı anlatılır: Pâdişâh, ru'yâsında Nemse Kırâh ile gürüş ederken, kendisi arka üzeri yere düşüp, Kırâh üstte kalmıştır. Zâhiren pek üzücü olan bu ru'yâsını mu'abbirleri ta'bir edemediklerinden, o sırada Rûm Mehmed Paşa Câmî'i'nin bir odasında âilesiyle birlikte uzlet hâlinde yaşayan Hudâyî'ye, ru'yâsını anlattığı mektubunu adamlariyle yollar. Şeyh, "Cenâb-i Hak, vücûd-i insanda arkayı ve cemâdâtta arzı en kuvvetli olarak halk ve icâd buyurmuştur"; insanın sırtıyla toprağın temâsında iki kuvvet birleşmiş olur; şu hâlde Pâdişâh Hâzretleri'nin toprağa temâsiyle meydana gelen iki tabî'i kuvvete ve Tanrı'nın kudretine dayanarak düşmana İslâm'ın üstün geleceği ve zafer mukarrerdir yollu cevâbını bildiren mektubunu Sultan Ahmed'e gönderir. Bu zekî şeyhin, o korkunç ru'yâyı bukadar nikbîn ve mânevî kuvvet aşılâyıcı ta'bîri, Sultan Ahmed'i çok sevindirmiş, bizzat ziyâretle ona intisâb etmiş, ihsanlarda bulunmuştur. Başka menkabelerde de, Sultan Ahmed'in adına sık-sık rastlarız:

Hudâyî, birgün, sarayda bulunduğu sırada abdest alırken eline ibriği alıp Sultan Ahmed su dökmüş, Vâlide Sultan havlu tutmuştur. "Cenâb-i Pîr'in bir kerâmetlerini görseydim" diyen Vâlide Sultan'a, Hudâyî'nin verdiği zarif cevap şudur: "Acâyib, bâzı kimseler bizden kerâmet isterler; Pâdişâh-ı rûy-i zemîn su verip, tâcû'l-muhadderât vâlideleri havlu tutmak kadar kerâmet mi olur?". Sultan Ahmed'in, Kıyâmet günü hakkında bir tebşîr, bir va'd istemesi üzerine, Hudâyî, "İle'l-Kıyâm, tarîkimize nisbet edenler ve müddet-i ömürlerinde bir kerre türbemizin önünden geçib de *Fâtiha* okuyanlar

139 Ahsenü'l-Hadîs, İst., 1313, s. 8, 9.

bizimdir. Bize mensup olanlar denizde boğulmasınlar; nihâyet-i ömürlerinde fakr-i hâl çekmesinler, İmânlarını kurtarmadıkça gitmesinler ve öleceklerini bilsinler ve haber versinler” duâsında bulunmuştur. Celvetî tarîkati mensupları, te'sirini müşâhede ettikleri bu duâ dolayısıyla, bu va'd ve tebşîre candan inanmakta idiler.

Sultan Ahmed'in Hudâyî'ye gösterdiği hürmet münâsebetiyle, şöyle bir menkabe de vardır: Sultan Ahmed Üsküdar'a gittiği bir günde, çarşı'da Hudâyî'ye rastlar; derhâl atından inip, yerini Şeyh'ine bırakır ve kendisi atın müzeyyen örtüsü yanında yaya olarak yürür. Hudâyî, “Bir Padişâh'ın gâşiye-dâr olmasını istemem; fakat , Şeyh'imın emri yerini bulsun diye bindim” diyerek, az sonra attan yere iner ve böylece Şeyhi Üftâde'nin, “Oğlum, pâdişâhlar rikâbında yürüsün” duâsı da yerini bulmuş olur¹⁴⁰. Esâsen. Hudâyî'nin *Tarîkat-Nâme*'sinde de, “Şeyh yayak iken, derviş dura, binmeye” cümlesi vardır¹⁴¹.; Sultan Ahmed'in bu hareketi, *Tarîkat-Nâme*'nin bu hükmüne de uygun düşmektedir. Sultan Ahmed'in aşağıdaki şiirini bu hâdiseden ilhâm alarak yazdığı söylenilir:

Vârimî ben Hakk'a verdim, gayri vârim kalmadı
 Cümlesinden el çeküb bes dü cihânım kalmadı
 Çünkü Hubbu'llâh erişti çekdi bēnî kendüye
 Açtı gönlüm gözünü gayri gümânım kalmadı
 Evliyânın himmeti yakti benî kal' eyledi
 Sâfiyim, buldum safâyî, dü cihânım kalmadı
 Ahmedî der, Yâ İlâhî Sâna şükrüm çokdurur
 Hamdili'llâh 'aşk-ı Hak'tan gayri vârim kalmadı¹⁴²

Sultan Ahmed'le alâkalı menkabelerden bir başkasının mevzû'unu, Şeyh'in, ona, Karaca-Ahmed mezarlığında gösterdiği bir kerâmet teşkil eder¹⁴³. En yaygın menkabelerden biri İstanbul'u kasıp kavuran şiddetli kasırga esnâsında, kayıkçıların denize çıkmağa cesâret edemedikleri o günde, Hudâyî'nin, Sultan Ahmed Câmî'i'ndeki Cuma va'zına gitmek üzere bindiği kayığın dört yanında deinizin süt-liman olduğu hakkındadır. Aynı günde, “Yalı-Köşkü yakınındaki top-kapısı üzere olan fevkânî Sultan Kasrı'nda “dalgaları

140 Külliyyât-ı Hudâyî, ikinci basım, s. 9 v. d. d.

141 Ayn. esr., s. 23.

142 Ayn. esr., s. 11.

143 Ayn. esr., s. 12.

seyreden Sultan Ahmed'in, yıldırım isâbet eden kasrının bir süre için yıkılmayı, canının kurtarılmış olması da Hudâyî'nin kerâmetine verilmektedir. Bu menkabenin yaygınlığı yüzünden, kayıkçılar arasında, Üsküdar'dan Saray-Burnu'na kadar uzayıp giden emniyetli bir yolun bulunduğuna inanılmakta ve bu yola, Hudâyî Yolu denildiği de bilinmektedir¹⁴⁴. Evliya Çelebi, *Esnâf-ı Hânendegân* bahsinde şunları kaydediyor: "..... Hamza b. Yetîmî'dir. Huzûr-i Nübüvvet'te hoş - hvânlık ederdi. Cemi' hânendelerin silsilesi âna müntehîdir. Kabri Tâ'if'tedir. Bu tâifeler hoş-âvâz ile sefere müteallik *ilâhî*'ler okurlar; bâzıları da, *Allâhumme Yâ Hadî * Asân eyle yolumuz ilâhî*'sini okuyarak Alay-Köşkü dibinden" geçerler¹⁴⁵. Evliyâ Çelebi'nin, kime âit olduğunu nedense zikretmediği bu *ilâhî*, Aziz Mahmud Hudâyî'nindir.

Hudâyî'ye âit menkabeler bir kitap teşkil edecek kadar çoktur. Bunlardan bir kısmının mevzûlarını, Üftâde'ye sülûku sıralarında ona sapı kırılmış bir çiçek takdîmi, onun eline dökceği suyu kerâmetle nasıl ısıttığı; şöhretini duyarak huzûruna gelen ham bir dervişi olgunlaştırıcı sözleri, kendisine ihlanda bulunmak için yanına gelen bir zenginle konuşması, kimyâ ilmiyle bir yaprağı nasıl altuna çevirdiği teşkil ediyor. Bu menkabelerin hemen hepsi, onun nüktedanlığını ve dolayısıyla zekâsını, çevresindekiler üzerindeki mânevî te'sirinin büyüklüğünü, nefis terbiyesine verdiği kıymeti aksettirmektedir¹⁴⁶.

Hudâyî'nin, ru'yâ ta'birleri dolayısıyla Sultan Ahmed üzerindeki te'sirini Evliya Çelebi'nin bir kaydı de kuvvetlendirir: Sultan Ahmed, Hz. Muhammed'in "taşa te'sir ettiği pâ-y-i şerîfleri âlâmetini", Kayıtbay türbesinden İstanbul'a getirmiş, bu Nakş-i kadem-i Muhammedî, Eyyûb Câmi'i'ne götürüldükten sonra yeni yaptırdığı Sultan Ahmed Câmi'i'ne nakledildiği gece şöyle bir ru'yâ görmüştür: Bütün İslâm pâdişâhlarının toplandığı bir Dîvân-ı 'Alî ve bunların başında, kadılık vazifesini gören Hz. Muhammed... Kayıtbay, türbesinin ziyâretine vesîle olan o mânevî varlığı kendi câmi'ine naklettiği için Sultan Ahmed'den dâvacıdır. Hz. Muhammed'in verdiği hüküm, bunun, alındığı yere geri gönderilmesidir. Sultan Ahmed, ertesi sabah, bu ru'yâyı yormaları için Şeyhül-İslâm Zekeriyâ, Nakîbü'l-Eşrâf Kudsî, Kara Sünbül 'Alî, Evliyâ, Üsküdarî Mahmud, müellifin babası derviş Mehmed Zillî, Derviş Ömer Gülşenî Efendiler'i huzûra çağırır. Hepsî, bu vakfu'llâh'm hemen yerine

144 Ayn. esr., s. 13; bu menkabe, Müstakimzâde'nin, Şeyh Nazmî Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvân'mndan hulâsa ettiği Hulâsatü'l-Hediyye's'nden alınmıştır.

145 Seyahat-Nâme, c. I., İst., İkdâm Matbaası, 1314, s. 525. Ayrıca bk., yukarıdaki 45, 132'nci not.

146 Külliyyât-i Hudâyî, s. 7, 8, 11.

gönderilmesi hükmünde birleşirler. Evliyâ Çelebî, Zerkâr-i Dergâh-i 'Ali olan babası Mehmed Zillî'nin kadem'in konulması için hazırladığı çok san'atlı sandığı ve bunun üzerine müzehheb sîm ile yazılan Arapça tarih kıt'asını nakl ve Mısır'a, Kayıtbay'ın türbesine nasıl gönderiliğini de tasvir etmiştir¹³⁷. Belki bu vak'a ile alâkalı olarak, Re'îsü'l-Etubbâ Abdü'l-Hak Molla, Sultan Ahmed'in, nakş-i kadem-i Muhammedî şeklinde bir sorguç yaptırıp, bunu, Cuma, bayram günlerinde ve başka resmî günlerde Hilâfet-i 'uzmâ 'amâmesine taktığını, ayrıca, bir tahtaya resmettiirdiği kadem-i şerîf'in kenarlarına,

N'ola tâcım gibi bâşımda getürsem dâ'im
Kademî resmini ol Hazret-i Şâh-î rusul'ün
Gül-i gülzâr-i nübüvvet o kadem sâhibidir
Ahmedâ durma yüzün sür kademînē o gülün

kıt'asını kendi eliyle yazıp Hudâyî'ye hediye etmiştir. Hudâyî dergâhı divanına asılı bulunan bu levhayı, tekkeye gittiğinde gören Abdülhak Molla, buranın o zamanki şeyhinden isteyip almış, Sultan Mahmud'a vermiş, yazının hakikaten Sultan Ahmed'in olduğunu gören pâdişâh bundan çok memnun olmuştur¹⁴⁸. Bu hâdise bile, Sultan Ahmed I.'in, Hudâyî'ye mânevî bağlılığını ve yakın dostluğunu aydınlatmağa yeter sanıyoruz.

Hudâyî'nin, ru'yâ ta'bîri dolayısıyla fikir ve telkinlerinin ne kadar isâbetli olduğunu, Sultan Osman II.'in tahttan indirilme vak'ası da açıkça gösterir. Rivâyete göre, Osman II., ru'yâsında, tahtında tilâvet ettiği sırada Hz. Muhammed gelip elinden *Mushaf*'ı, sırtından cübbe ve zirhını alıp bir tokat atmıştır. Tahtından devrilen Osman II., onun ayağına yüz sürmek istemişse de buna muvaffak olamamıştır. Bu sırada, Hicaz seferi için ferman çıkmıştı (1031 Receb'inde / Mayıs - Haziran, 1622). Hoca Ömer Efendi'nin ta'bîrine göre, Hacc'a gitmekte tereddüdü bırakması lâzımdır. Hudâyî'ye gelince, bunun

137 Seyahat-Nâme, c. X., İst., Devlet Basımevi, 1938, s. 297 - 99: Der-beyân-i Vâkı'a-i Sultan Ahmed Han Berây-i Kademü'n-Nebî başlıklı bahis. Nakş-i kadem-i Muhammedî, 'Abdü'l-Hamîd I. devrinde, 1198'de de İstanbul'a getirilmiştir (Daha çok bilgi edinmek için bk. Ahmed Râsim, Menâkıb-i İslâm, Kısm-i Sâni, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1326, s. 355 v. d. d.).

148 'Atâ Târîhi, c. IV., İst., 1293, s. 57. Bu kıt'a, Evliyâ Çelebî Seyahat-Nâme'sinde de vardır; müellif, bu kıt'ayı, Nakş-i kadem'in, Kayıtbay türbesinden alıp Eyyüb Sultan'a getirildiği zaman yapılan merâsimden, buna Padişâh'ın da iştirâkinden bahisle, Nakş-i kadem'e yüz sürerek ve bu kıt'a'yı okuyarak başı üzre koyduğunu, mûsıkî üstadlarından Derviş Ömer Gülşenî'nin Pençgâh makâmında bestelediğini yazıyor (C. X., s. 296 v. d., Menâkıb-i Resmî Pây-i Kademü'n-Nebî başlıklı bahis).

aksini ileri sürer; Şeyhül-İslâm'ın fetvâsında da, "Pâdişâhlara Hacc lâzım değildir. Yerinde oturup adl eylemek evlâdır; câiz ki bir fitne zuhûr eyleye deyu" Üsküdâri Mahmud Efendi'nin dahî söylemiş olduğu bildirilmekle beraber, Osman II., Hicaz seferinde orduya iştirâkten vaz geçmemiş, bu yüzden, çıkan isyan sonunda tahtından indirilmiştir¹⁴⁹. Sultan Murad IV.'ün , 14 Zi'lki'de, 1032 (10 Eylül, 1622)'de tahta geçişi münâsebetiyle Eyyûb Sultan türbesinde Şeyh Mahmud Efendi'nin eliyle kılıç kuşanması¹⁵⁰, onun mânevî nüfûzunun en fakir çevrelerden saray muhitine kadar yükselip geniş bir kitleyi içine aldığı gösterir.

*

Hudâyî'nin, gerek çağdaşlarının gerek muakkiplerinin eserlerinden, yaşadığı devirden başlayarak , günümüze kadar sürüp gelen bir şöret kazandığı anlaşılıyor. Onu tanıyanlardan Nev'izâde 'Atâyî, "Vâsil-i gencine-i esrâr-i hakikat, meşreb-i ma'rifet, şem'î-i mihrâb-i mücâhede, çerâğ-i erbâb-i müşâhede", hilâfet makâmının sâbit-kadem sultânı v. b. sıfatlarla vasıflandırmıştır¹⁵¹. Mehmed Şâhî de, pek san'ath ifâdeyle, mânâ âleminin sultanı Hudâyî'nin irşâd kudretinden, va'z ve nasihatlarının te'sirinden, otuz yıldanberi irşâd seccâdesine ayak koymuş olan bu kerâmet sâhibi 'alim-i 'âmil ve 'ârif-i kâmil'in meclisinde fakir, vezir birlikte bulunduğundan, risâlelerinden herbirinin ma'rifet müşkillerini keşf yolunda kalblere kuvvet olduğundan bahsediyor¹⁵². Hudâyî'yi tanımış olanlardan Peçuyî, ona, Sultan Ahmed I. devrindeki şeyhler bahsinin en başında yer vermiştir; "Menâkib-i celîlesi bu hakîrin kalemî guncâyışinden biründür. Asrında Kutb-i zaman idüğünde iştibâh olunmaz idi. Her diyârda hulefâsı ve kendülerin halktan inzivası ve ahyânen va'z ve tezkîr ile agniyâ ve fukarâya îrâs eden safâsı vasfa gelmez. Bir nice def'a meclis-i şerîflerine dâhil olduğumuz ve takbîl-i mübâreklerine vâsil olduğumuz şeref, bu hakîre kâfidir" diyor¹⁵³. Evliyâ Çelebî, Üftâde için, "Rûkn-i muhterem, kutb-i muhteşem, zâhid-i yegâne, 'ârif-i zamâne" sıfatlarını kullandıktan sonra, "Üsküdâri Mahmud Efendi'nin pişvâsıdır. Bunlar tarîk-i Halvetî'dendirler; lâkin Mahmud Efendi, Halvetîler'in ser-çeşmesidir" dediğine göre Hudâyî'yi şeyhi Üftâde'den üstün ve bu tarîkat mesuplarının başta geleni saydığı anlaşılır¹⁵⁴. Na'imâ'da, "Kutbu'l-vâsilin, Gavsü's-Sâlikîn Üsküdâri Mahmud E-

149 'Uşşâkizâde, Şakâyık Zeyli, Wiesbaden, 1965. s. 37; Vak'a-i Sultan Osman başlık kısmı.— Na'imâ Târîhi, c. II., İst., Matbaa-i Âmire, 1280, s. 209 - 11.

150 'Uşşâkizâde, ayn. esr., s. 56. v. d.

151 Şakâyık Zeyli, İst., 1268, s. 761.

152 Ahsenü'l-Hadîs, İst., 1313, s. 8. v. d.

153 Târîh-i Peçuyî, c. II., İst., 1283, s. 357.

154 Seyahat-Nâme, c. II., İst., 1314, s. 53.

fendi Hazretleri vasf-i senâları elsin e -i âlemde meşhur olmuştur" kaydine rastlarız¹⁵⁵. Abdülhak Hâmid'in dedesi ser-etıbbâ Abdülhak Molla, Hudâyî Dergâhı'nı ziyâret edenlerdendir¹⁵⁶; oğlu tarihçi Hayrullâh Efendi, Hudâyî'nin, asrında bulunan şeyhlerin en büyüğü, en meşhuru olduğunu; halkın, müşkil-lerini halletmek için onun dergâhına başvurduğunu yazıyor¹⁵⁷. O, tarîkati-nin temsilcisi olarak kazandığı mânevî nüfuz yanında, şiirleriyle de şöhret te'min etmiştir.

Hudâyî'nin bir *İlâhî*'sinin , çağdaşlarından Şemsu'd-Dîn Sîvâsî'nin *Mevlid*'inin sayfa kenarına kaydedilmiş olması, bu tarz şiirlerinin *Mevlid* âyinlerinde okunduğunu anlatır¹⁵⁸. Gazelleri, Sarı 'Abdullâh Efendi¹⁵⁹, Vahyî¹⁶⁰, Şerhî, Sipâhî¹⁶¹ tarafından *Tahmîs* edildiği gibi, Sultan Mustafa III.,

Alâ' ey gevher-î kân-î risâlet
Sanâ bin bin salât ilâ tahiyet

beytini bir levhaya yazmış, vefâtından sonra bu levha, Lâleli'deki türbesinin başı-ucuna asılmıştır¹⁶². Hudâyî'nin.

İsteyen yârin, Hâk eder vârin
Bulsa dildârın Saklar esrârın

dörtlüğü ile başlayan *İlâhî*'sini, XVII. asır mutasavvıf şâirlerinden 'Abdu'l-Hayy'ın şerhettiğini biliyoruz¹⁶³.

155 Na'imâ Târîhi, c. II., İst., Matbaa-i Âmire, 1280, s. 158. Hudâyî, Sultan Ahmed I.'in gasli işini, ihtiyarlığı yüzünden, halifelerinden Şa'ban Dede'ye bırakmıştır (Abdülbâki Gölpınarlı, İslâm Ansiklopedisi, Celvetiye mad., s. 68a).

156 Bk., yukarıdaki 148'inci not.

157 Hayru'llâh Efendi Târîhi, c. XIV., İst., Matbaa-i Âmire, 1282. s. 115.

158 *Mevlidü'n-Nebî*, İst., İbrâhim Efendi Matbaası, 1307, s. 5. Bu ilâhî için ayrıca bk., 60 ve 163'üncü not.

159 Hudâyî Külliyyâtı, ikinci basım, s. 167.

160 Ayn. esr., s. 168. Şeyh Vahyî, Balat Şeyhi Hasan Efendi'nin oğludur (ölümü: 21 Şa'ban, 1130/20 Temmuz, 1718); Sultan Selim Câmi'i vâ'izi, müfessir, muhaddis, şâir ve ilâhîci idi (Tezkire-i Sâlim, İst., İkdâm Mtabası, 1315. s. 703.— Süreyyâ Bey, Sicill-i Osmânî, c. IV., s. 106).

161 Sipâhî, İstanbul'dur (ölümü: 1014 / 1605 - 1606), Süreyyâ Bey, ayn. esr., c. III., s. 19. Bu *Tahmîs*'i, Hudâyî Külliyyâtı'ndadır (İkinci basım. s. 167).

162 Hudâyî Külliyyâtı, ikinci basım, s. 57; bestesi için bk., yukarıdaki 28'inci not.

163 S. N. Ergun, Türk Şâirleri, c. I., İst., 1941, s. 227; ayrıca bk., yukarıdaki 60 ve 158'inci not.

Hudâyî Dergâhı'na, At-Pazarlı Osman Efendi'den sonra post-nişân olan Bursalı İsmâ'il Hakkî, onun başta gelen hayranlarından. Evliyâlardan bahsettiği bir yazısında, şâirimizin,

Fenâ bülub hayât elim şu dem ki 'aşk-i yârimdan
Mahabbet isteyen gelsün haber sorsun mezârımdan

beytini nakletmiştir¹⁶⁴. O, bu şeyhinin, ölümünden sonra da kendisine haberler vereceğine inanıyordu; bir Cuma günü ziyâretinde, kabrinin örtüsü üzerinde önce *dal* (د) harfini, sonra *mihâd* (مِحَاد) kelimesini müşâhede etmiştir; bunun mânasına dâir bilgi verdikten sonra, "Bundan, Hudâyî Efendi'nin maksûdu, *Bekâ Bi'llâh* mertebesine vusûlünü iş'ardır; zîrâ, *Fenâ Fi'llâh* ki Mer-tebe-i Cem'dir, Rûtbe-i 'Ulyâ'; ve *Bekâ Bi'llâh* ki Mer-tebe-i Fark-ı Sâni'dir, Fazilet-i 'Üzmâ' ve *Mertebe-i Cem'ü'l-Cem'* ki *Cem'* ve *Fark* mertebelerinin mecmû'unu cem'dir, *Cem'iyet-i Kübrâ*'dır ki Makâm-ı Teblig ve İrşâd'dır; bu makâmın ashâbına *Kemel-i Evliyâ* derler" neticesine varıyor¹⁶⁵. Aşağıdaki beyitlerinden anlaşılacağı gibi, bâzan tevriyeli kelimeler kullanarak imâli sûrette, bâzan doğrudan doğruya Hudâyî yolunu tuttuğundan bahseder:

Hakkıyâ, çâh-î cehâlettē kahrî ehl-i dil
Mürşid-î ma'nâ 'Azîz-î ehl-i 'irfân olmasa¹⁶⁶

Şeyh Fazlı vü dahî Üftâde'dir
Pîrlere'dir lâ-cerem Hakkî Hudâ'sî 'aşıkım¹⁶⁷

Var Mısr-i hakikat'te kul ol şöyle 'Azîz'e
Kim Yûsuf-i Ken'an-veş olâ cümleden ahsen

Gel uyma hevâyâ sonu bir bād-i fenâdır
Var ehl-i Hudâ (هُدَا) isrine git gör ne safâdır¹⁶⁸

Bursalı İsmâ'il Hakkî'nin, Celvetiler'den en çok saygı beslediği Üftâde, At-Pazarı Şeyhi Osman ve Hudâyî'dir:

164 Makâlât-i İsmâ'il Hakkî, Bulak basımı, 1257, s. 28.

165 Ayn. müellif, Kenz-i Mahfi, İst., 1290, s. n (ö).

166 Dîvân-ı Bursalı İsmâ'il Hakkî, İst., 1288, s. 74.

167 S. N. Ergun, Türk Müsîkîsi Antolojisi, c. II., s. 551; müellif, bu şiirin Duhânî Şerif tarafından Şehnâz makâmında bestelendiğini yazmıştır. "Şeyh Fazlı" ile kastedilen, Fazlı-İlâhî At-Pazarı Şeyhi Osman Efendi'dir (Daha çok bilgi edinmek için bk., yukarıdaki not - 105).

168 Dîvân-ı Bursalı İsmâ'il Hakkî, ayn. basım, s. 104, 105.

Celvetî bāğında üç gül hâsil olmuştur fakat
 Biri Üftâde, birî Mahmūd, birisî Emîr
 Birisî Bursâ, birisî Üsküdâr âsüdesi
 Biri İstanbul'da hâlâ mesned-î sihhatte Mîr¹⁶⁹

Bursalı İsmâ'il Hakkî, Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediye*'sini şerh sûretiyle meydana getirdiği *Rûhu'l-Beyân*'ında, bir münâsebet getirerek onun fazlından bahisle, hakkında *ma'nevî* sıfatını kullanmıştır:

Ey gürüh-î Muhammedî biliniz
 Geldi bû 'âlemē ikî Mahmūd
 Biri Mahmūd-i Gaznevî meşûr
 Biri Mahmūd-i Ma'nevî ma'hûd
 Mecmer-î Üsküdâr-ü Gazne'de bu
 İki Sultân yakdı 'anber-ü 'üd
 Adl isē Gaznevî'de ancak olur
 Fazl isē Ma'nevî'de buldū cūd¹⁷⁰

Hudâyî'nin kurmuş bulunduğu Celvetîye tarîkati, tamâmiyle Ehl-i Sünnet akîdelerine dayandığından, Mevlevî tarîkati mensupları da ondan hürmetle bahsederler; msl., XIX. asır Mevlevî şâirlerinden Senîh, türbesinin mânevî aydınlaticılığını şu *ku'a*'sıyla tasvîr ediyor:

Gubâr-î hâkinē rüy-î niyâzî eyle sâyide
 Tazarrû' kıl bu 'âlî türbe-î pāk-î Hudâyî'de
 Senîhâ, herbirî kandîlinin necm-î hidâyetdir
 Münevverdir meh-ü mihr-î felekden rûşenâyide¹⁷¹

Yine Senîh'in, Hudâyî Dergâhı'nın kapı kitâbesi olarak yazdığı ve 1272 (1855 - 56) tarihini gösteren tarih kit'ası'na da rastladık; yedi beyitten ibâret bu şiirin aşağıdaki son beytinin her iki mısra'ı 1272'yi ifâde eder¹⁷²:

169 Ayn. esr., s. 100; "Emîr" ifâdesiyle kasdettiği, şeyhi At-Pazarlı Osman Efendi'dir. Onun hakkında medihlerle dolu onyedî kit'alık manzum mektubu ve bir başka şiiri de vardır (Ayn. esr., 17, 130).

170 Hudâyî Külliyyâtı, ikinci basım, s. 172.

171 Dîvân-i Senîh-i Mevlevî, İst., Takvîm-hâne-i Âmire, 1275, s. 23: Der- Medh-i Hazret-i 'Aziz Mahmud Hudâyî Kuddise Sırruhû.

172 Ayn. esr., s. 52 v. d.

Levh-i bâb'â yazdı bir matla' Senih-i kemterin
Kıldı her mısra'da bir târîh-i terkîm-ü hisâb

اولدی درکاه حدایی بندهیه خیر المآب
صدق ایله کل هستان قطب عالمدر بو باب

Senih, 1272 Receb (1856 Mart - Nisan)'inde vefat eden 'Azîz Efendi için yazdığı uzun *mersiye*'sinde, ayrıca düşürdüğü *tarih kut'ası*'nda da Hudâyî'den sık-sık bahsetmiştir; 'Aziz Efendi, Hudâyî Dergâhı'nın henüz otuz yaşında iken hayattan ayrılan bu genç hatîbi, birçok ahlâkî meziyetleri kendinde toplamıştı: Edîb ve bilgili idi; aynı zamanda zâkir, *mersiye-hvân*, *Mi'râciye* ve *Mevlid* okumakta eşsizdi. Senih'in, Mahmûdu'l-hisâl diye vasıflandırdığı 'Aziz Efendi, Hudâyî soyundandır; gerek, *Kurb-i Mahmud'ü makâm etdî 'Azîz'e hüsn-i hâl* (قرب محمودی مقام ایتدی عزیزه حسن حال) *târih mısra'ı*'yle, gerek,

Vasf olunmaz hilkat-î mahmûd-ü hüsn-î sūreti
Türbet-î pāk-î Hudâyî'den düzülmüş tîneti
Kıldı me'vâ işte ânınçün civâr-î Hazret'i
Baldu ol Hakk'î, velî ahbâbı yakdî firkati

kıt'asıyle v. b. birçok mısra'larla, onun ve ceddinin meziyyet ve mânevî kudretinden bahsetmiştir¹⁷³. Sûfizâde Mehmed Tefvîk'in 15 Nisan, 1309 (27 Nisan, 1893)'da yazdığı ve zamânî pâdişâhının Hudâyî'nin elini öptüğünü, hakikat ehlinin âsitânesinin esri olduğunu, bendegânının hâlâ o devrânı sürdüğünü anlattığı,

Künuz-î sırr-ı 'aşkın hâne-âgâhî Hudâyî'dir
Riyâz-î âşyân-î vuslatın râhî Hudâyî'dir
Diyâr-î enfüsün âfâkının mâhî Hudâyî'dir
Hakikat-mülkünün şâh-î felek-câh'î Hudâyî'dir
Serir-ârây-i taht-î Lî-ma'allâhî Hudâyî'dir

kıt'asıyle başlayan uzunca şiiri¹⁷⁴, vefâtınberi üç asra yakın zaman geçtiği hâlde, mânevî te'sir ve nüfuzunun, şöhretinin hâlâ nasıl devam ettiğini anlatmağa yeter sanıyoruz.

173 Ayn. esr., s. 28, 62 v. d. — XVIII. asır şâirlerinden Keîm de, ana tarafından Hudâyî soyundandır (*Sâlim, Tezkire*, İst., 1315, s. 588).

174 *Hulvîyât*, Kastamonu, Vilâyet Matbaası, 1329, s. 64 v. d.